

Osmanlıca Metinleri Anlamada Arapça'nın Önemi- Lügat-ı Cûdî Örneği

Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI*

Özet

Osmanlıca'nın; Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden meydana gelen bir dil olduğu bilinmektedir. Bu makale, Osmanlıca'yı anlamada Arapça'ya duyulan ihtiyacı tespit etmek üzere kaleme alınmıştır. Arapça bilgisi olmadan Osmanlıca bir metni okumanın imkânsızlığına, anlam değişmelerinin meydana geldiğine, yapılan okuyuşların hatalı olduğuna işaret edilmiştir. Bu çalışma yapılırken, İbrahim Cûdî Efendi tarafından Osmanlıca olarak yazılan *Lügat-ı Cûdî* örnek alınmış, onun okunması esnasında Arapça bilgi eksikliğinden dolayı yapılan hatalar örnek gösterilmiş ve bu işle ilgilenenlerin dikkat etmelerinin gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lügat-ı Cûdî, Osmanlıca yanlışları, Arapçanın önemi.

Abstract

It is known that the Ottoman language is composed of Arabic-Persian and Turkish words. This article is written to identify the need for Arabic to understand the Ottoman language. Without an Arabic knowledge, the impossibility of reading an Ottoman text, the changes occurring in the meaning and incorrect readings are some of the things that are pointed out. During this study, the *Cûdî Dictionary* written in Ottoman language by İbrahim Cûdî Efendi is taken as the running example, its incorrect readings due to a lack of Arabic knowledge are demonstrated and the need to observe these details for those who are interested in this profession is noted.

Key Words: *Lügat-ı Cûdî*, Mistakes in Ottoman Language, Importance of Arabic.

Giriş

İnsanların birlikte yaşamasını sağlayan birçok unsur vardır. Bunlardan biri de hiç şüphesiz dildir. Çünkü birlikte yaşamak için, karşılıklı sevgi ve saygının yanında insanların birbirlerini iyi anlaması gerekir. Bunun için iletişime ihtiyaç vardır, iletişimi sağlama vâsıtası ise dildir.

İnsanların, dilden başka bir vasıtayla birbirlerini anlaması ve iletişim kurması mümkün olamaz. Bu durum, belli bir ırk ve millet için olduğu kadar, dünya milletleri ve imparatorluklar için de söz konusudur. Milletlerin birbirlerini anlaması da dil sayesinde mümkün olabilmektedir. Onun içindir ki milletler, tarihin çok eski dönemlerinden beri birbirlerinin dillerini öğrenmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir.

* Rize Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Öğretim Üyesi.
(ilyaskarsli@hotmail.com)

Diğer bir husus ise, güçlü millet olabilmenin, egemen kültürü oluşturabilmenin yolu güçlü ve zengin bir dile sahip olmaktır. Diğer bir ifadeyle, güçlü dillerle sahip olan milletler, her zaman hâkim olmuşlardır, yani dil, aynı zamanda milletler için bir hâkimiyet unsurudur.

Bir dilin güçlü olması, dil için güçlü gramer kuralları koymakla değil, o dili konuşanların dillerine sahip çıkmasıyla olur. Dili konuşan insanların dillerine sahip çıkarak onu konuşması ve dili kullanıp onunla eserler vermesi, o dile olan hâkimiyeti sağlar. Kendisini konuşan milletler tarafından değer verilmeyen ve sahiplenilmeyen hiçbir dil, kültür aracı olamaz, medeniyet kuramaz. Aynı şekilde, dilin bozulması, milleti yok olmaya götüren önemli sebeplerdendir. Bugün yeryüzünde, sadece dillerini koruyamadıkları için tarih sahnesinden silinen birçok milletin olduğu bilinmektedir.¹

Bir dilin kaybolup gitmesi, o dilin yapısının ve dilin yapı taşları olan kelimelelerin bozulmasıyla olur. Bu durumun farkında olan birçok millet, konuyu farklı şekilde gündeminde tutmuş ve tedbir almıştır. Eski Arap kabilelerinden olan Akkâdlar, evlerine gelen misafiri, çocuklarının dili bozulmasın diye, üç günden fazla misafir etmezlerdi. Buna benzer bir durumu Türkler'de de görmekteyiz. Kâşgarlı Mahmûd şöyle der:

"...En açık ve doğru dil, -ancak bir dili bilip- Farslar'la karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirliyle düşüp kalkanların dilleri bozuktur..."²

Bir milletin dilini bozulmaktan koruması, nesillerin var oluş dâvâsıdır, var olmayı sürdürme mücâdelesidir. Ancak, her milletin ilişki kurduğu milletlerden kelime alış verişinde bulunması kaçınılmazdır. Bir millet, kendisinde olmayan bir nesneyi, kendisinin üretmediği bir âleti veya ürünü veya bir kültür ya da medeniyet terimini, ona sahip olan başka milletlerden alırken, aynı zamanda bir kelime veya kavram da alır. Bu kavram daha sonra bir düşünce zemini oluşturur ve üzerine başka şeyler de binâ edilir. Şâyet alınan bu kelimeler, yeni vatanlarında başka kelimeleri yok ederse bu durum iyi sonuçlar doğurmaz, nesiller ve insanlar arasında iletişim kopuklukları meydana getirir.

Tarihte her zaman, hâkim olan medeniyetin gücü ya da zihniyeti, mahkûm olana kelime ve tâbir dayatmış, sonuçta da itâat beklemiştir. Hâkim millet ya da

¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Sabri Akdeniz, *Anadili*, İstanbul 2002.

² Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk* (nşr. Besim Atalay), I, 29.

devletin, kendi kültür ve medeniyetini, örf ve âdetini, kelime ve tâbirlerini ihraç etmesinin yanında, bazen de bunları, idâresi altında olan milletlerden ve devletçiklerden kendisi alır. Osmanlı Devleti, büyük oranda böyle yapmış, belki de verdiği kelimelerden daha çoğunu almak sûretiyle yeni bir kültür ve medeniyet oluşturmuş ve onu hâkim olduğu yerlerde egemen kılmıştır. Bu durum, egemenlik alanına giren devlet ve milletlerle olan kültürel ilişki odaklarına göre şekillenmiştir. Meselâ, Araplar'dan alınan kelime ve tâbirler başta din olmak üzere ilmî eserlerde yoğunlaşırken, Farslar'dan alınan kelimeler de şiir ve edebiyatta kendine zemin bulmuştur. Bunların dışında, bazı batılı milletlerden de denizcilik, ticâret vb. alanlarda kelimelerin alındığı olmuştur.

Türkler'in, Müslümanlığı topluca kabulünden sonra, hemen yayılma ve genişleme faaliyetini başlattıkları bilinmektedir. Hâl böyle olunca, yapılması gereken iki şey vardı: Ya fethedilen ülkelerde baskıcı bir anlayışla kendi dilini dayatmak, ya da onların sevgi ve güvenlerini kazanmak sûretiyle, kendilerine istediği dilde istediğini yapma hürriyeti vermek. Türkler, bu tercihlerden ikincisini seçmiş ve sonunda da kazançlı çıkmışlardır.

Bu şekilde gelişen şartlar ve zaman içerisinde, imparatorluk oluşmuş ve hâkim milletlerin dilleri de imparatorlukta varlıklarını hissetmeye başlamışlardır. Ancak bu durum, belli bir dilin imparatorluğa hâkim olması şeklinde değil, hâkim unsurların dillerinden kelime devşirmek sûretiyle yeni bir dil oluşturmak şeklinde kendini göstermiştir. Buna da bugün bizler, "Osmanlıca" veya "Osmanlı Türkçesi" diyoruz. Bu dil, daha çok Arapça ve Farsça olmak üzere, imparatorluk içerisindeki hemen her milletten kelime alarak oluşmuştur. Bu kelimelerle Farsça terkipler oluşturulmuş, Türkçe'nin kurallarıyla da cümleler kurulmuştur. Bu konuda göze çarpan en önemli husus, Arapça kelimelerin ağırlıkta olmasıdır. Ortaya çıkan bu yeni dilde hem Türkler hem Araplar hem de Farslar kolaylıkla kendi varlıklarını bulabilmişler, kendilerini ifade edebilmişler ve iletişimlerini rahatlıkla sağlamışlardır.

Osmanlı Türkçesi'ni öğrenmek için, Türkler'in sadece Arapça ve Farsça kelime bilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunu halletmek Türkler için belki pek zor olmamıştır. Fakat Araplar ve Farslar, oluşan yeni dilin hem birçok Türkçe kelimesini, hem Farsça terkipleri ve hem de Türkçe'nin bütün kurallarını bilmek zorunda kalmışlardır ki, bu durum onlar için hayli zor olsa gerektir.

Zaman içerisinde bu durum o hâle gelmiştir ki, Osmanlı Türkçesi'ni bilmek, başlı başına bir disiplin olmuştur. Çünkü, onu bilmek demek, aynı zamanda Farsça ve Arapça'yı da bilmeyi gerektirmiştir. Zirâ, bilinmesi istenen dil, adı

geçen bu iki dilin karma kelimelerinden, Farsça'nın terkiplerinden ve Türkçe'nin de cümle yapısından ve mantığından oluşmaktadır. Onun içindir ki, Osmanlıca bir metni okuyup anlayabilmek, büyük oranda Arapça ve belli oranda da Farsça bilmeyi gerektirmektedir.

Bir milletin dilinde yabancı dilden gelen kelimelerin bulunması, o dil için bir eksiklik değil, aksine zenginliktir. O kelimeler, fetihler yoluyla kazanılmış kelimeler gibi değerlendirilebilir. Onlar, yeni vatanlarına yerleşmiş ve "yerli vatandaş" hükmünü kazanmışlardır. Artık kimlikleri ve milliyetleri, yeni kazandıkları anlamlarıdır.

Osmanlıca'nın diğer milletlerden, özellikle de Arapça ve Farsça'dan aldığı çoğu kelime, artık Osmanlı Türkçesi'nin malı hâline gelmiştir. Bugün de bu kelimeler, günümüz Türkçesi'nin malı olmuş, Türkçe'nin yapısına bürünmüş, onun kültür ve düşünce hayatını yansıtır olmuştur. Hattâ bu kelime ve terkipler öyle bir hâle gelmişlerdir ki, o kelimelerin eski sahipleri olan Araplar ya da Farslar bile bunların anlamını kavramakta zorlanmaktadırlar. Çünkü bu kelime ve kavramlar yeni anlamlar kazanmış, yeni kalıplarda kullanılır olmuşlardır. Artık bunlar, ne Arapça'nın, ne de Farsça'nın malıdır, yüzlerce yıl içerisinde yoğrulduğu Türkçe'nin malıdır.

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, yeni oluşan kelimeleri daha iyi anlayabilmek ve genç nesillerin de anlamasını sağlamak üzere birçok sözlük hazırlanmıştır. O dönemlerde hazırlanan sözlüklerin sayısı takriben yüzün üzerindedir. Bu sözlüklerin, TDK tarafından bugünkü alfabeyle çevrilip yayımlanması, tebrik ve teşekkür edilmesi gereken bir durumdur.

Bu makalede, Osmanlıca metinleri anlamada Arapça'nın ne denli rol oynadığı, bunun ne kadar önemli olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Makaleyi, 1926 yılında vefat eden İbrahim Cûdî Efendi tarafından kaleme alınan ve 1913 yılında yayımlanan *Lügat-ı Cûdî*'nin Türkçe harflerle yapılan neşri üzerinde yoğunlaştırdık.³

I. Eserin Özgünlüğü

Bir eserin özgün olduğunu söylemek için, o eseri baştan sona incelemek gerekir. Belki bu da tek başına yetmez, o eserin yazıldığı dönemdeki diğer eserleri

³ İbrahim Cûdî hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, Trabzon 1988; Mustafa Uzun, "Cûdî Efendi, Trabzonlu", *DİA*, VIII, 81.

incelemek, onlarla mukayese etmek gerekir. Bu bakımdan, *Lügat-ı Cûdî*'yi daha iyi anlamak, özgün olduğunu ya da sözlük bilimine kazandırdıklarını görmek için, onun özelliklerini iyice ortaya koymalıyız.

Bir sözlüğün özgünlüğü, sözlük bilimine kazandırdıkları ile ölçülür; bu kazanımların anlaşılması ise iki şeyle olur. Bunlardan birincisi, bugünkü dünyanın, özellikle batı dünyasının sözlükçülükteki yeriyle ilgilidir. Diğeri ise, TDK'nın yayımladığı diğer sözlüklerle ilgilidir. TDK'nın yayımladığı sözlükler iki gruptur. Bunlardan biri, kendi hazırlatıp yayımladığı, diğeri ise aslı Arap harfleriyle olan ve Türkçe harflerle yeniden yayımlanan sözlüklerdir. Kendi hazırlattığı sözlükler konumuzun dışındadır. Yeni Türk harfleriyle yayımlananlar ise, Osmanlı'nın son dönemlerinde ya da Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan sözlüklerdir. Bunlar, yazıldıkları dönemlerde önemli hizmet gördükleri gibi, şüphesiz şimdi de önemlidirler.

Lügat-ı Cûdî, Türkçe harflerle yayımlanan sözlüklerden olmakla birlikte, Türkçe harflerle yayımlanan diğer sözlüklerden farklıdır. Çünkü onlar, genelde Türkçe kelimelere açıklık getiren sözlüklerdir. *Lügat-ı Cûdî* ise, Arapça ve Farsça kelimeleri açıklayan bir sözlüktür.

Lügat-ı Cûdî, 14 bine yakın madde başlığı içerir. Bunların çoğunu Arapça, ikinci sırayı da Farsça oluşturur. Türkçe kelime ise, yok denecek kadar azdır. Arapça kelimeleri, Arapça sözlüklerdeki yöneme göre değil, Türkçe sözlüklerdeki kelime esasına göre açıklar. Arapça fiilleri değil, isimleri ve mastarları esas alır.

Yazar, Arapça ve Farsça kelimeleri -girişte belirtildiği gibi- Türkçe mantık içerisinde ve Türkçe olarak, Türk aydınının anlaması için açıklama yolunu seçmiştir. Bunu yaparken, kendi zamanında hiçbir sözlük yazarının belki düşünmediği bazı şeyleri başarmıştır. Onların hepsini sayıp dökmek, bu çalışmanın hacmini aşacağından, sadece önemli bazı ayrıntılar verilecek, diğerleri başka bir çalışmada ele alınacaktır.

1-Kelimeleri açıklamak için çok sayıda örnek vermektedir. Örnekleme o dönemin diğer sözlüklerinde de vardır. Ancak *Lügat-ı Cûdî*'nin onlardan farkı, eserinde her üç dilden örnekler vermesidir. Meselâ, "lâyık" kelimesini nasıl açıkladığına bir göz atalım:

"Lâyık: Münâsib, şâyân..." Dikkat edilirse, Arapça bir kelime olan "lâyık"ı önce yine Arapça olan "münâsib" kelimesiyle, daha sonra Farsça'yla açıklar.

Daha sonra da “Bize lâıyk olan bu mu idi?” şeklinde cümlede kullanır.⁴

Bir başka örnek de “libâs” kelimesidir. Bu da Arapça’dır. Yazar, “libâs” kelimesini açıklarken şunları söyler:

“Libâs: Urba, câme, giyilecek şey...” Dikkat edilirse yazar, “libâs” kelimesini önce Türkçe’ye İtalyanca’dan girmiş olan “urba”⁵ kelimesiyle, sonra Farsça “câme” kelimesiyle açıklamış, daha sonra da: “Libâs-ı atlas-atlas elbise”,⁶ örneğini vermiştir.

2-Yazar yine Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin kullanım biçimlerini verir, onların, tekil, çoğul, terkipli ya da terkipsiz olarak nasıl kullanılacaklarını belirtir. Meselâ:

A’zâ- أعضاء: Uzv’un cem’idir. 1. El, ayak vesâire gibi eczâ-yı beden: Mütenâsibü’l-a’zâ (müfredi de kullanılır.) 2. Bir meclis veya heyeti teşkil eden zevât: A’zâ ittifak etti. (Müfredi kullanılmaz.) 3. Bir meclis veya heyeti teşkil eden zevâtın her biri: Ben de o mecliste a’zâ idim. (Müfred hükümündedir.)⁷

Bu örneğe dikkat edilirse yazarın, kelimelerin hangi tür cümlede nasıl kullanılacaklarını belirttiği görülür. Bu tür bilgiler, sadece Arapça için değildir, Farsça ve Türkçe kelime ve cümleler için de bu tür açıklamalar sıkça görülür.⁸ Yazar, Arapça olan “ihtiyar” kelimesinin “seçip beğenmek beğenilmek, beğenip kabul etmek...” gibi anlamlara geldiğini açıkladıktan sonra şu ek bilgiyi verir:

“Türkçemizde yaşı geçkinlere dahi “ihtiyar” denilmekte ise de “ihtiyar” lafz-ı Arabîsinin bu ma’nâ ile katîyen alâkası yoktur. Binâenaleyh pîr, yaşı geçkin ma’nâsında isti’mâl edilecek olursa ihtiyar lafzının âdeta bir Türkçe kelime hükmünde tutulması ve üzerinde ona göre tasarrufât icrâ edilmesi iktizâ eder...”⁹

3- Yazar, her üç dilden; atasözü, şiiir ve deyimleri örnek olarak sunar. Ayrıca Türkçe olmayan sözlerin de tercümelerini verir. Halbuki daha önce Arapça’dan Türkçe’ye tercüme edilen *Kamus* ve *Vankulu* gibi lügatler, şiiirlerin ve darb-i mesellerin anlamını vermemişlerdir. Meselâ:

العباء وجدنا في القباء ما طلبنا في العباء Arap atasözünü “aba” kelimesinde örnek vermiş,

⁴ Bkz. İbrahim Cûdî Efendi, *Lügat-ı Cûdî*, Ankara 2006, s. 273.

⁵ Bilgi için bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 423.

⁶ bk. *Lügat-ı Cûdî*, s. 277.

⁷ bk. a.g.e., s. 25.

⁸ Farsça için bk., a.g.e., s. 178.

⁹ *Lügat-ı Cûdî*, s. 205.

altında da tercümesini vermiştir. "Abada aradığımızı kabada bulduk."¹⁰ Farsça için de durum aynıdır. Meselâ: *باش واطلس پوش* atasözünden sonra, "Zâhid-i pâk ol da var atlas giy"¹¹ şeklinde tercümesini yapmıştır. Farsça "şumâr-sayı, hesap" anlamına gelen kelimeyi açıklamak için Hâfiz'dan iktibas ettiği şu özdeyişi yazar ve tercümesini verir:

در محفلي كه خورشيد اندر شمار ذره است خودرا بزرگ دیدن شرط ادب نباشد

"Güneşin zerre sayıldığı mahfilde kendini büyük görmek, muvâfık-ı edeb olamaz."¹²

Yazarın, Ercânî'den aldığı bir Arapça şiir ve yaptığı tercüme şöyledir:

اقرن برأيك رأى غيرك واستشر فالحق لا يخفى على الإثنين
للمرأة تريه وجهه ويرى ففاه بجمع مرآتین

"Re'yini gayrın re'yi ile birleştir, istişâre et, hak iki zat karşısında mahfî kalmaz. Ayna kişiye ancak yüzünü gösterir. Fakat kişi ensesin ancak iki aynayı cem' ile görebilir."¹³

Sa'dî'nin bir şiirini ise şöyle tercüme eder:

أصبر على هذا ويونس قي القعر ضفادع حول الماء تلعب فرحة

"Haşerât-ı Tatâriyye kurbağalar gibi suyun etrafında kemâl-i meserretle oynasın dursunlar da etkiyâ-i ümmet Hz. Yûnus gibi ka'r-ı âbda bulunsun, buna nasıl sabr olunur!"¹⁴

Yazar, Türkçe şiirleri de çokça kullanır. Bazen şâirlerin adını belirtir, bazen kendi şiir söyler bazen de "lâ" diyerek şâir belirtmez. Meselâ:

"Hûbân-i bî-vefâ gibi dehr-i desîse-bâz
Nâz ehline niyâz eder ehl-i niyâza nâz." (lâ)¹⁵

"Zülfüne kalsa perîşân eylemezdi dilleri
Ânı da tahrîk eden bâd-ı sabâdır neylesin." Neff.¹⁶

"Olma mahrûm-i metânet öyle
Hakk'a Hakk, bâtılâ bâtıl söyle!" (Kendisi)¹⁷

¹⁰ a.g.e., s. 1.

¹¹ a.g.e., s. 23. Diğer örnekler için bk. s. 253, 244.150, 209, 215, 217, 256, 410.

¹² a.g.e., s. 503.

¹³ a.g.e., s. 449.

¹⁴ a.g.e., s. 78. Ayrıca bk. 80, 82, 164, 168.

¹⁵ a.g.e., s. 412.

¹⁶ a.g.e., s. 620.

Sunulan bu tür alıntılar sadece belli birkaç yerde değil, tahmin edildiğinden fazla yerde mevcuttur. Ancak, makale hacmini aşmamak için birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

4- Yazarın, eserinde birçok kaynaktan faydalandığı açık bir şekilde görülmektedir. Fakat o, sadece edebî eser yazan kişilerin adlarını vermiştir ve onlardan yaptığı alıntıları zikretmiştir. İsmi verdiği edebiyatçı, şâir ve diğer bazı zevât şunlardır:

Âkif,¹⁸ Nedim,¹⁹ Şeyh Gâlib,²⁰ Gâlib Dede,²¹ Nâbî,²² Nahîfî,²³ Bâkî,²⁴ Hersekli Hikmet,²⁵ Sâbit,²⁶ Ziyâ,²⁷ Şeyh Sa'dî,²⁸ Fuzûlî,²⁹ Trabzonlu Ziver,³⁰ Diyarbakırlı Said Paşa,³¹ Nef'î,³² Muhlis,³³ Hâkânî,³⁴ Muallim,³⁵ Râgıb,³⁶ Kemal Bey,³⁷ Kânûnî Sultan Süleyman,³⁸ İzzet Molla,³⁹ Zühdî Tayyib,⁴⁰ Câmî,⁴¹ Vehbî,⁴² Hâfız,⁴³ Fâik Memdûh,⁴⁴ Tâlib,⁴⁵ Muhyiddin Arabî,⁴⁶ İbn Kemâl,⁴⁷ Avnî Bey,⁴⁸ İbnü'l-Fârız,⁴⁹

¹⁷ a.g.e., s. 34.

¹⁸ *Lügat-ı Cûdî*, s. 29, 181, 210, 247.

¹⁹ a.g.e., s. 30, 32, 437.

²⁰ a.g.e., s. 423.

²¹ a.g.e., s. 182, 267, 290, 545.

²² a.g.e., s. 49, 109, 180, 245.

²³ a.g.e., s. 30, 210.

²⁴ a.g.e., s. 166, 80, 180, 264.

²⁵ a.g.e., s. 171.

²⁶ a.g.e., s. 32, 85, 180, 441.

²⁷ a.g.e., s. 33, 94, 138, 150, 180, 182, 210, 301.

²⁸ a.g.e., s. 49, 68, 71, 78, 274.

²⁹ a.g.e., s. 82, 54, 95, 96, 122, 136.

³⁰ a.g.e., s. 55, 34, 580.

³¹ a.g.e., s. 64.

³² a.g.e., s. 104, 69, 138, 182.

³³ a.g.e., s. 71, 183, 433.

³⁴ a.g.e., s. 72, 96, 105.

³⁵ a.g.e., s. 75, 126, 96, 101.

³⁶ a.g.e., s. 75, 158, 261.

³⁷ a.g.e., s. 96,

³⁸ a.g.e., s. 88, 288, 452.

³⁹ a.g.e., s. 95, 180, 459.

⁴⁰ a.g.e., s. 98, 15, 108, 409.

⁴¹ a.g.e., s. 124, 127, 248, 266.

⁴² a.g.e., s. 154, 482.

⁴³ a.g.e., s. 157, 184.

⁴⁴ a.g.e., s. 315.

⁴⁵ a.g.e., s. 219.

⁴⁶ a.g.e., s. 303.

Ercânî,⁵⁰ Râsih,⁵¹ Rûhî,⁵² Revnâk,⁵³ İshak Efendi,⁵⁴ Zâtî,⁵⁵ Firdevsî,⁵⁶ Râzî,⁵⁷ Nâsiruddîn Tûsî,⁵⁸ Şeyh Irâkî,⁵⁹ Abdolvâsi' Cebelî,⁶⁰ İbn Abdirabbih,⁶¹ Huldî,⁶² Selim Sâbit,⁶³ Tebrîzî,⁶⁴ Mütercim Âsım,⁶⁵ Şeyhulislâm Yahya,⁶⁶ Hakkı,⁶⁷ Zibu'n-nisâ,⁶⁸ Âtîf,⁶⁹ Zahîr Fâryâbî,⁷⁰ Sâib,⁷¹ Hoca Atâr,⁷² Muhteşem,⁷³ Hoca Neş'et,⁷⁴ Belîğ,⁷⁵ Râgıb Paşa,⁷⁶ Kemal-i Hocendî,⁷⁷ Râşid Müverrih,⁷⁸ Hz. Ali,⁷⁹ Bahayî,⁸⁰ Rızâ/Nevres,⁸¹ Ali,⁸² Hâfız-ı Şîrâzî,⁸³ Sâmi Paşa,⁸⁴ Tarafe,⁸⁵ Âkif Paşa,⁸⁶ Şeyh

47 a.g.e., s. 169.

48 a.g.e., s. 247, 247.

49 a.g.e., s. 278.

50 a.g.e., s. 449.

51 a.g.e., s. 434.

52 a.g.e., s. 431.

53 a.g.e., s. 447.

54 a.g.e., s. 457.

55 a.g.e., s. 467.

56 a.g.e., s. 474.

57 a.g.e., s. 492.

58 a.g.e., s. 422.

59 a.g.e., s. 314.

60 a.g.e., s. 308, 481.

61 a.g.e., s. 475.

62 a.g.e., s. 478.

63 a.g.e., s. 567.

64 a.g.e., s. 597.

65 a.g.e., s. 600.

66 a.g.e., s. 252.

67 a.g.e., s. 265.

68 a.g.e., s. 252.

69 a.g.e., s. 253.

70 a.g.e., s. 122, 125.

71 a.g.e., s. 128.

72 a.g.e., s. 128.

73 a.g.e., s. 141.

74 a.g.e., s. 149.

75 a.g.e., s. 150, 152, 517.

76 a.g.e., s. 154.

77 a.g.e., s. 161.

78 a.g.e., s. 162.

79 a.g.e., s. 164.

80 a.g.e., s. 173.

81 a.g.e., s. 173.

82 a.g.e., s. 580.

83 a.g.e., s. 569.

84 a.g.e., s. 553.

85 a.g.e., s. 551.

Şiblî,⁸⁷ Hüseyin-i Mansûr,⁸⁸ el-Kuşeyrî,⁸⁹ et-Tüsterî,⁹⁰ Râşid,⁹¹ Ferrûh,⁹² Sürûrî,⁹³ Niyâzî,⁹⁴ Mağribî,⁹⁵ Şeyh Zekâî⁹⁶ Nâilî-i Kadîm,⁹⁷ Fennî,⁹⁸ ve Mevlânâ.

Bu isimler, sadece örnek olsun diye klasik bir taramayla tespit edilen ediplerdir ve bunların hepsinden alıntılar yapılmıştır. Bunların dışında da meselâ *Mecelle* vb. birçok kaynaktan alıntı yapılmıştır.⁹⁹ Ancak, onlara değinilmeyecektir.

5-Yazar, Arapça ve Farsça birçok edatın kullanım biçimini büyük bir vukûfiyetle örnek vererek anlatır.¹⁰⁰ Kelimelerin hangi alanda kullanıldığını gösterir, zaman zaman kullanılan kelimeler arasındaki tercihini belirtir¹⁰¹ ki, bunları başka kaynaklarda bulmak pek mümkün değildir.

Ayrıca yazar, aslında dilde mevcut olan, fakat kullanımdan kalkan kelimelere de zaman zaman işaret eder...¹⁰²

Bütün bunlar, *Lügat-ı Cûdî*'yi özgün kılan ve bu alanla uğraşanlara ufuk açan önemli hususlardır. Bunlardan ve burada temas edilmemiş pek çok farklılıklardan sonra, yayımcının "...*Lügat-ı Cûdî*, bizim bugünkü sözlük bilimine yeni boyutlar kazandıracak bir eser değildir..."¹⁰³ ifadesine katılmak zordur. Çünkü, bu eserde kullanılan yöntem, dil örnekleri vb. özellikler, müellifin yaşadığı dönemde kaleme alınan diğer sözlüklerde olmadığı gibi, daha sonra yazılan sözlüklerde de yaygın olarak kullanılmış değildir. Hele aynı anda üç dilin kelimelerini doyurucu bir şekilde örneklerle açıklayan bir sözlük, o dönem için belki de çok üstün bir başarıydı.

⁸⁶ a.g.e., s. 533.

⁸⁷ a.g.e., s. 523.

⁸⁸ a.g.e., s. 523.

⁸⁹ a.g.e., s. 503.

⁹⁰ a.g.e., 503.

⁹¹ a.g.e., s. 501.

⁹² a.g.e., s. 487.

⁹³ a.g.e., s. 476.

⁹⁴ a.g.e., s. 463.

⁹⁵ a.g.e., s. 458.

⁹⁶ a.g.e., s. 452.

⁹⁷ a.g.e., s. 437.

⁹⁸ a.g.e., s. 409.

⁹⁹ a.g.e., s. 98, 177, 186, 211.

¹⁰⁰ Geniş bilgi için, 194. sayfada Arapça'nın, 178. sayfada da bazı Farsça ve Türkçe kelimelerin kullanımına bakılabilir.

¹⁰¹ bk. *Lügat-ı Cûdî*, s. 204.

¹⁰² a.g.e., s. 1.

¹⁰³ a.g.e., s. III.

Bilindiği üzere Arap lügatçiliği büyük oranda âyet ve hadisleri ve daha sonra da şiirleri şâhit olarak kullanır. Bu durum bugün modern Batı sözlükçülüğünde de vardır. İngiltere ve Amerika'da yayımlanan *Oxford*, *Longman* ve benzeri sözlüklere bakıldığında, hemen hemen her kelimeye mutlaka bir örnek verdikleri, sık sık gramer bilgisi sundukları ve yanlış kullanım biçimlerine işaret ettikleri görülür. Hattâ adı geçen sözlüklerde gramer kurallarına dâir bilgi veren özel sütunlar bile mevcuttur.¹⁰⁴ Yine bugün batıda yazılan dilbilgisi kitaplarında, sık sık sözlüklere göndermeler yapılmaktadır.¹⁰⁵

Bu bilgileri de göz önüne alarak söylemek gerekirse; *Lügat-ı Cûdî*, Türk sözlük biliminde çok önemli bir çıkış açmış, önemli bilgiler sunmuş ve çok önemli bir boşluğu da doldurmuştur. Nitekim yazar, eserinin ön kapağında: "Lisânımızda el-yevm müsta'mel bulunan veyâhud isti'mâline lüzûm hiss olunan Arabî ve Fârisî bir hayli lügâtî alâ-vechi's-sihha irâe ider eserdir" diyerek, bu eserin bir ihtiyaçtan doğduğuna işaret etmiştir. Mevcut ihtiyaca cevap vermek için de bu eser yazılmıştır. Ancak, işin garip tarafı, bu eser Türk aydını tarafından pek bilinmemektedir.

II-Eserin Baskısı

Bilindiği üzere bu eserin aslı, 1332/1913 yılında Trabzon'da basılmıştır. Eserin aslında birçok matbaa hatası mevcut olup sonunda bir de doğru-yanlış cetveli vardır. Ancak cetvelde belirtilenlerin dışında da birçok hatalar mevcuttur.

Eser günümüz alfabesine aktarılırken, doğru-yanlış cetveli dikkate alınmamıştır. O cetvelde yer alan; "on" yerine "dokuz"¹⁰⁶ "hâdise-i cerîk" yerine "hâdise-i harîk"¹⁰⁷ gibi birçok kelimenin düzeltilmemiş olması, bunun delilidir. Hatta birçok yerde, yazarın Ar., F... gibi dile yaptığı işaretler bile atlanmıştır.¹⁰⁸ Asıl eserin bazı yerlerinde Arapça ya da Farsça ifadeler olmasına rağmen, onlar da atlanmış ve onların yerine "Eski Harfler"¹⁰⁹ yazılıp unutulmuştur. Bunlar bir tarafa, TDK yayınında bütün Arapça ve Farsça şiirler hatalı yazılmış ya da birbirine karışmış, "r" maddesindeki hemen bütün eski harfli kelimeler ya eksik ya da hatalı çıkmıştır. Böylece TDK'nın yayımladığı *Lügat-ı Cûdî* de binlerce hataya

¹⁰⁴ Bilgi için bk. A. S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, China 2004, s. 287, 328, 416, 834, 885, 1038; *Longman Dictionary of Contemporary English*, China 2004, s. 210, 228, 393, 492, 741, 806, 1070.

¹⁰⁵ Bilgi için bk. Michael Swan, *Practical English Usage*, China 2004, s. 5, 82, 85.

¹⁰⁶ *Lügat-ı Cûdî*, s. 64.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 148.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 4-5.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 212, 590.

maruz kalarak ortaya çıkmıştır. Bunların birçoğu baskı hatâsıdır. Fakat çok ciddi olması gereken bir kurum tarafından yayımlanan bir eserde binlerce basım hatâsının olması mâkul karşılanamaz.¹¹⁰

Adı geçen eser, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu ve Nicolai Tufar tarafından yayıma hazırlanmış olup, Prof. Dr. Recep Toparlı tarafından gözden geçirilmiş ve TDK tarafından 2006 yılında basılmıştır.

Sözü edilen basıma “ÖN SÖZ” yazan yayımcı şöyle demektedir: “...*Lügat-ı Cûdî*, bizim bugünkü sözlük bilimine yeni boyutlar kazandıracak bir eser değildir. Ancak onu özgün biçimiyle araştırmacıların eline malzeme olarak sunmak, hem sözlükçülük tarihimiz hem de yeni yapılacak sözlüklere küçük katkılar sağlayabilmek bakımından önemlidir...”¹¹¹

Bu ifadelerin sahibi olan yayımcı, ya eseri baştan sona kadar okumamış ya da anlayamamıştır. Yoksa, bu ifadeleri kullanmazdı.

Yayımcının ifadelerine katılma imkânı yoktur. Çünkü, o dönemde yazılan diğer sözlüklere bakıldığında, her kelimeye bu kadar örnek veren, neredeyse bütün kelimeleri cümlede kullanan, Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç dilden şiir ya da nesir örnekleriyle dolu olan bir sözlük bulmak zordur. *Lügat-ı Cûdî*, bugünkü anlamıyla modern bir sözlüktür. Bundan 90 sene önce, böyle modern bir sözlüğün yazılması, Türk lügatçiliğinin ancak bugün varabildiği bir noktadır.

Nâşirin bu ifadesi, sanırım kastını aşan bir ifadedir. Bu çok önemli bir klasik tir. Onun için yayımlanması çok isabetli olmuştur. Ancak, aşağıda da sunulacağı üzere, keşke bu şekilde alelacele değil de biraz itinâ gösterilerek yayımlansaydı. Acaba bu eser “sözlük bilimine yeni boyutlar kazandıramadığı” için mi bu kadar çok hataya mâruz bırakıldı?

Diğer bir husus ise, bu eserin aslında var olan ön söz ve son söz bölümünün TDK tarafından yayımlanan eserde yer almamasıdır. TDK gibi Türk diline hizmet vermek üzere kurulmuş ciddi bir kuruluştan, bu konuda daha titiz ve hassas davranması beklenirdi. En azından, belirtilen noktalardaki tasarruflarını, hangi sebebe dayalı olarak yaptıklarını, esere yazdıkları önsözde açıklamaları beklenirdi. Eserin okunması ve Türkçe harflerle yazılması sonunda, ileride temas edilecek olan hatâlar, bir ilim heyetinin kolayca düşmeyeceği hatâlar olsa gerektir.

¹¹⁰ TDK tarafından yayımlanan bu tür eserlerde dikkat çeken çok önemli bir husus, müelliflerin yazdığı ön söz ve son söz gibi bilgilere hiç önem verilmemesi ve yayımlanan eserlere alınmamasıdır. Bu durum, ne yazar ne de okuyucu tarafından hoş karşılanacak şey değildir.

¹¹¹ *Lügat-ı Cûdî*, III.

Girişte verilen çok kısa bilgiden de anlaşılacağı üzere, Osmanlıca bir yazıyı doğru olarak anlamanın önemli şartlarından biri de iyi derecede Arapça ve Farsça bilmektir. Bunlar olmayınca, eksik olur, hatalı olur ve güvenilir bir okuma ve anlama olamaz. Bu çalışmada, yetersiz Arapça bilgisiyle okunan eski bir metinde, ne gibi fâhiş hataların yapılabileceği, yapılan hatalardan hareketle anlatılmaya çalışılacaktır.

İnceleme sonunda ulaşılan bilgiler belli başlıklar altında sınıflandırma yoluna gidildi. Bunun sebebi, hem okuyucuya kolaylık sağlamak, hem de konunun fazla dağılmasını önlemektir.

III-İsimlerin Hatalı Okunması

1-İsm-i Fâillerdeki Hatalı Okumalar

A-Sülâsî/Üç Harfli Fiillerin İsm-i Fâilleri:

Osmanlıca yazılarda en çok kullanılan kalıplardan biri, ism-i fâillerdir. Hatâsız bir okuma ve anlama için, bu kalıpların çok iyi belenmesi gerekir. Aşağıda verilen örnekler, bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Arapça sülâsî/üç harfli fiillerin ism-i fâilleri "fâil-فَاعِل" vezninde yapılıdır. Mese-lâ, سَدَنُ fiilinin ism-i fâili "sâdin-سَادِن" şeklindedir. Bunun "sâden-سَادَن"¹¹² şeklinde okunması hatalıdır. Aynı şekilde أَكَلْ kelimesinin ism-i fâili "âkil-أَكِل" dir. Bunun da "ekl-أَكُل"¹¹³ olarak okunması hatalıdır. Âkil; yiyen anlamında, ekl ise yenecek şey ya da yemek anlamındadır.

حَسَدُ fiilinin ism-i fâili "hâsid/hâsid-haset eden, hasetçi" anlamına gelirken, bunun "haset"¹¹⁴ okunması hiç doğru olmaz. Okunursa iki tane yanlış yapılıdır. Birinci yanlış, kelime sonunun "t" ile yazılması, ikinci yanlış da anlam değişmesi olmasıdır. Aynı durum, شَرِبَ kelimesinin ism-i fâilinde de göze çarpmaktadır. "Şâribu'l-hamr", "içki içen" anlamına gelirken, bu ifadenin "şarâbu'l-hamr-içki içmek, içki içilmesi"¹¹⁵ şeklinde okunması anlaşılacak şey değildir.

Bazen de ism-i fâil olmayan bir kelimenin, ism-i fâil gibi okunması hatalıdır. Nitekim, "aktâr-ı âlem-dünyanın muhtelif yerleri" anlamındaki bir ifadede geçen "âlem-dünya" kelimesi, bir hareke değişikliği ile "âlim" şeklini alınca, "aktâr-ı

¹¹² Lügat-ı Cûdî, s. 469.

¹¹³ a.g.e., s. 99.

¹¹⁴ a.g.e., s. 161.

¹¹⁵ a.g.e., s. 452.

âlim"¹¹⁶ olur ve anlamsız bir ifadeye dönüşür.

Bu tür fâillerde çok önemli olan bir şey de, دَلَّ، سَرَّ، مَدَّ gibi fiillerin ism-i fâilleridir. Bunların ismi fâilleri "mâdd, sârre ve dâll" şeklinde olur. Müennes-dişilleri ise, "mâdde, sârre ve dâlle"dir. Bu durum göz ardı edilince, "hârre" kelimesi hatalı olarak "hâre"ye¹¹⁷ dönüşür ve anlamını kaybeder. "Havâdis-i sârre-sevindiren olaylar" ifadesini "havâdis-i sâre"¹¹⁸ şeklinde okumanın anlamı yoktur. "İkiye dal olan..."¹¹⁹ dendiğinde, Türkçe'ye pek uymayan bir ifade olur ve bu ifadeyi "iki dala ayrılan" şeklinde anlamak mümkündür. Ancak, müellifin ifadesi "ikiye dâll olan-ikiyi gösteren" anlamındadır. Türkçedeki "dal" kelimesiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Arapçada, sonu و/ى ile biten fiillerin ism-i fâillerinin sonlarındaki bu و harfi düşer. "Ağlayan adam" örneğinde, "بَاكٍ" kelimesinin yâ'sı düşmüştür. Ancak bu tür kelimeler, müennes olunca, cümlede mef'ul konumunda olunca ve el takısı alınca yâ düşmez, okunur. Çünkü bu harf, kelimenin aslındandır. Bunu göz ardı edince, yâ nispet yâ'sına dönüşür ve kelimenin anlamı değişir. "İlel-i sâriye-bulaşıcı hastalıklar" ifadesini "ilel-i sariyye"¹²⁰ okumak gibi.

Arapçada fâil-فَاعِلْ vezninde olan bir kelimenin yirmiyeye yakın şekilde çoğul yapıldığı bilinmektedir. Bu vezinlerin çok kullanılan bazılarını iyi bilmek gerekir. Aksi taktirde hatalar çok olur. Bunların fazlaca kullanılanlarından bazıları; فَاعِلُونَ، فُعَالٌ، فُعَالَةٌ، فُعَالَةٌ، فُعَالَةٌ vezinleridir. Meselâ, "hâmil/hamele, fâsık/füssâk, ya da feseka, nâzır/nüzzâr" şeklinde çoğul yapılır. Nüzzâr'ı nezzâr,¹²¹ hamele-i Kur'ân'ı hamle-i Kur'ân,¹²² feseka'yı fiska,¹²³ ve füsekâ-yı ümmet'i de fiska-i ümmet¹²⁴ biçiminde okumak çok hatalıdır ve müellifin düşüncesini yansıtmamaktadır. Çünkü:

Nezzâr: çok bakan, bir şeye nezâret eden,

Hamle-i Kur'ân: Kur'ân'ın hamle yapması,

Fiska: bir suç ya da fenâlık yapma,

¹¹⁶ a.g.e., s. 11.

¹¹⁷ a.g.e., s. 579.

¹¹⁸ a.g.e., s. 167.

¹¹⁹ a.g.e., s. 56.

¹²⁰ a.g.e., s. 209.

¹²¹ a.g.e., s. 412, 418.

¹²² a.g.e., s. 528.

¹²³ a.g.e., s. 231.

¹²⁴ a.g.e., s. 471.

Fıska-i ümmet: Halkın bir fenalık yapması anlamlarına gelir. Aynı kelimelerin doğru okunması halinde ise:

Nüzzâr: Bakanlar,

Hamele-i Kur'ân: Kur'ân hafızları, Kur'ân'ı iyi bilenler,

Feseka: Fenâlık yapanlar, suçlular,

Fesekâ-yı ümmet: Halkın suçluları, suçlu kişiler. Her iki okuma biçimi mukayese edilince, hatâli okuyuşun boyutları açık bir şekilde görülecektir.

Müellif İbrahim Cûdî: "Füssâka karîn olma ki fâsık tanılırsın" demektedir.¹²⁵ Bu ifade, "fenalık yapanlara yakın ve dost olma, sen de onlardan bilinirsin" anlamına gelir. Fakat bu Osmanlıca cümleyi, "fesaka karîn olma ki fâsık tanılırsın"¹²⁶ şeklinde hatalı okumak, doğrusu hiç de anlamı olmayan bir ifade tarzıdır.

B- İf'âl kalıbındaki bir fiilin ism-i fâili, mu'fil-مُفْعِلِ veyninde yapılır. Bu vezin, diğer birçok kalıpla aynı yazıldığı için, hatalı okuma ihtimâli çoktur. Onun için, özellikle buna çok dikkat etmek gerekir.

"Mûceb" kelimesini "mûcib"¹²⁷ şeklinde okumak anlam açısından farklı olmakla beraber belki okuyucunun dikkatini çekmeyebilir. Fakat "mukîm-bir yerde ikâmet eden"i "mukayyem"¹²⁸-değerlendirilmiş, kıymetli" şeklinde okumak çok hatalı bir okumadır.

"Mühmil-ihmal eden"i "mühmel"¹²⁹-ihmal edilen"; "mükrim-ikram eden"i mükerrerem-¹³⁰değerli, üstün"; "mülhik-ilâve eden, ekleyen"i "mülhak-¹³¹eklenmiş, ilâveli"; "müznib-günahkâr, suçlu"yu da "müzenneb"¹³²-kuyruklu ya da suçta itilmiş" anlamında okumak çok hatâli bir okumadır.

"Mun'im-nimet veren"i "mun'am-nimet verilen; "murdi'a-emziren" kelimesini de "mirza'a"¹³³ okumak anlamı tamamen farklı yapar. Müellif, "murdi'a sâliha" diyerek, sağlıklı ve akli başında bir süt anne, emzirici kadın"ı anlatmak isterken,

¹²⁵ a.g.e., s. 262.

¹²⁶ a.g.e., s. 262.

¹²⁷ a.g.e., s. 351.

¹²⁸ a.g.e., s. 170.

¹²⁹ a.g.e., s. 359.

¹³⁰ a.g.e., s. 157.

¹³¹ a.g.e., s. 362.

¹³² a.g.e., s. 334.

¹³³ a.g.e., s. 464.

“mirza'a ” ile “iyi bir biberon” akla gelir. Birincisi ism-i fâil, ikincisi ise ism-i âlettir.

C- İfâl kalıbındaki bir ism-i fâili hatalı okuma ihtimâli çok fazla olduğu gibi, tefîl kalıbındaki bir ism-i fâili hatalı okuma ihtimâli de fazladır. Çünkü, her iki kelimenin yazılışı aynı olup, ancak anlamlarını bilerek ayırt etmek mümkün olur. Onun içindir ki, bu tür kelimelerin kullanıldığı cümleyi ve cümlenin geçtiği yeri iyi bilip kavramak gerekir. Aksi hâlde hata ihtimâli çok yüksek olur.

“Muharrib-tahrip eden”i “muharreb¹³⁴-tahrip edilen”; “mukaddis-takdis eden, kutsayan”ı “mükaddes¹³⁵-kutsanmış, kutlu”; “mu'ayyib-ayıplayan”ı “mu'ayyeb¹³⁶-ayıplı, kusurlu”; “mukaddim-öne alan, öncelik veren”i “mukaddem¹³⁷-öne alınmış, öncelik verilmiş”; “muvakkit-vakit hesaplama uzmanı”nı “muvakkat¹³⁸-zamanı sınırlı, geçici”; şeklinde hep ism-i mef'ûl gibi okumak anlam değişmesi olacağı için hatalı olmaktadır. Bu tür yanlış anlaşılabilir bir kelime de çok sık kullanılan “mübeyyin-açıklayıcı, beyan edici” kelimesidir. Bunu “mübeyyen”¹³⁹ şeklinde okuyunca, anlamı; “açık, beyân edilmiş, açıklanmış” şekline dönüşür. Halbuki müellifin açıklamak istediği şey bu değildir. “Mükellif”in “mükellef”¹⁴⁰, “mükerrir”in de “mükerrer”¹⁴¹ okunması, anlam ve vezin farkından dolayı hatalı bir okuyuştur.

Bu kalıbın tesniye müennesi olan “mu'avvizeteyn” kelimesini “mu'avveze-teyn”¹⁴² şeklinde okumak hatalı olduğu gibi, aynı kalıbın çoğulu olan “müdebberîn”¹⁴³ de “müdebberîn” okumak hatalıdır. Çünkü hem vezinleri hem de anlamları farklıdır.

D- Mufâ'ale kalıbındaki bir fiilin ism-i fâili, “mufâ'il-مُفَاعِلٌ” vezninde olur. Ayrıca, “mef'il, mef'al ve mif'al” gibi birçok kelimenin çoğulu da aynı vezindedir. Arapça/Osmanlıca yazı harekesiz olunca, “mefâ'il” ile “mufâ'il” yazılışları aynıdır. Bunları ayırmak için hem dili çok iyi bilmek, hem de o vezinde olan kelimelerin anlamlarını çok iyi bilmek gerekir. Aksi halde, aşağıdaki örneklerde de görüleceği

¹³⁴ a.g.e., s. 334.

¹³⁵ a.g.e., s. 339.

¹³⁶ a.g.e., s. 331.

¹³⁷ a.g.e., s. 339.

¹³⁸ a.g.e., s. 349.

¹³⁹ a.g.e., s. 493, 560.

¹⁴⁰ a.g.e., s. 360.

¹⁴¹ a.g.e., s. 361.

¹⁴² a.g.e., s. 330.

¹⁴³ a.g.e., s. 356.

üzere hata yapma ihtimâli çok fazla olacaktır.

"Müşârik-ortak, ortak olan" kelimesi ism-i fâildir. "Meşârik" ise çoğul bir kelimedir ve "ortaklık noktaları, ortak noktalar" anlamındadır. Fakat bu iki kelime de Osmanlıcada aynı şekilde yazılır. Müellifin "mebî'de müşârik" ifadesi, "satılan bir malın ortağı" anlamına gelirken, bu ifadeyi "mebî'de meşârik"¹⁴⁴ şeklinde okumak, "satılan bir maldaki ortak noktalar" anlamına gelir. Hâlbuki yazarın söylemek istediği bu değildir.

Benzer bir kelime de "mülâsık" kelimesidir. Bunun anlamı, "komşu, hemen yanı başında olan, ...e ekli olan" demektir. Osmanlıca aynı yazılışta olan "melâsık" kelimesi ise, "ekte olanlar, ilişikteki" anlamındadır. "Câr-ı mülâsık", "kapı komşu, yan komşu" anlamına gelirken, aynı yazılışta fakat farklı bir şekilde hatalı okunan "câr-ı melâsık"¹⁴⁵ anlam değişmesine uğramıştır. "Münâfi" ve "menâfi" kelimelerinin de Osmanlıca yazılışları aynı, fakat anlamları çok farklıdır. Yazarın: "Ecânible ihtilat, münâfi-i ihtiyattır" cümlesinden "yabancı kimselerle birlikte karma bir şekilde oturup kalkmanın, örf ve âdete aykırı olduğunu" anlarız. Aynı cümlelerin, "menâfi-i ihtiyat"¹⁴⁶ şeklinde okunması, anlaşılabilir bir durum olur. Çünkü "münâfi" şeklinde okuyuş, "zıt, aykırı" anlamına gelirken, "menâfi" şeklindeki okuyuş, "sürgün yerleri" anlamına gelmektedir.

Bu durumun bir benzeri fark da, "müfârik"i "mefârik",¹⁴⁷ "mukâbil"i "mekâbil",¹⁴⁸ "müsâri" i "mesâri",¹⁴⁹ "müvâzi" i de "mevâzi"¹⁵⁰ okumak arasında vardır.

Mufâale kalıbının mastarı ile, ism-i fâilinin yazılışı aynı olmakla birlikte, anlamları farklıdır. İsm-i fâil olan "Münâsibe" kelimesi "uygun olan" anlamına gelirken, mastar olan "münâsebe" de "uygunluk, ilişki, irtibat" anlamlarına gelir. "İllet-i münâsibe" denince, "uygun bir sebep" anlaşılırken, "illet-i münâsebe"¹⁵¹ deyince daha farklı şey anlaşılır.

E- İftiâl kalıbındaki bir kelimenin sonu illetli harften oluşmuş ise, ism-i fâil ile ism-i mef'ûlü ayırmak hayli zordur. Bu tür kelimelerden biri de "مقتضى" kelimesidir. Bu kelime Arapça olunca, yâ harfi noktalı olduğunda onun önündeki harf

¹⁴⁴ a.g.e., s. 502.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 54, 502.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 203.

¹⁴⁷ a.g.e., s. 539.

¹⁴⁸ a.g.e., s. 158.

¹⁴⁹ a.g.e., s. 431.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 399.

¹⁵¹ a.g.e., s. 519.

kesra olur. Fakat Osmanlıca'da bu ayırım yoktur. Bunu Osmanlı aydını belki kolayca anlayabiliyordu. Fakat zamanımızda hiç de öyle değil.

Bu tür kelimeleri ya anlamından ya da buldukları bağlamdan anlamak lâzım. Meselâ, “lüzûmunu muktezâ olmak”¹⁵² şeklinde bir cümle sağlıklı değildir. Doğrusu, “lüzûmunu muktezâ olmak” olmalıdır.

Bu kalıbın bazen illetsiz harflerden oluşmaları da problem olabilmektedir. Nitekim, “murtekıb” ile “murtekab” kelimeleri de karıştırılmaktadır. “Murtekıb” gözetleyen, “murtekab” ise gözlemlenen anlamına gelir.

F- Tefe'ül (تَفْعُل) kalıbı da Osmanlı Türkçesi'nde çok kullanılan bir kalıptır. Bunun mastarlarında pek problem olmaz, olsa da pek azdır. Ancak, bu kalıbın da ism-i fâili ile ism-i mef'ûlü bazen hatalı okunabilmektedir. Anlam değişirse bile, okuma hatalıdır. Meselâ, “mütemevvic” kelimesini “mütemevvüc”¹⁵³ şeklinde, “müterakkıb” kelimesi “müterakkub”¹⁵⁴ şeklinde, “müte'abbid” kelimesini “müte'ebbed”¹⁵⁵ ve “müte'allikât” kelimesini de “mütâlekât”¹⁵⁶ şeklinde okumak hatalıdır. Yine aynı şekilde, “Allah müteyemmin buyursun”¹⁵⁷ değil, “Allah müteyemmen buyursun” şeklinde dua edilir.

G- İstifâl kalıbının ism-i fâili “müstef'il” vezindedir ve bu vezin de çok hatalı okunan vezinler arasındadır. Meselâ, “müstelzim”in “müstelzem”¹⁵⁸ “müstemirra”nın da “mestmere”¹⁵⁹ okunması hatalıdır.

Buraya kadar olan incelemede, ism-i fâillerin hatalı okunuşuna dâir bazı örnekler verildi. Şimdi ise, ism-i mef'ullerin hatalı okunuşlarına dikkat çekilecektir.

2-İsm-i Mef'ullerdeki Hatalı Okumalar

A- Sülâsî/Üçlü fiillerin ism-i mef'ulleri genel olarak “mef'ûl-مَفْعُول” vezinde gelir. Buna benzeyen başka bir vezin de yok gibidir. Onun için hata ihtimali az olmakla birlikte, yine de bazı hatalar görülebilmektedir. Meselâ incelenen eserde, “me'kûlât” şeklinde okunması gereken kelime bir yerde “mu'kûlât”,¹⁶⁰ başka bir

¹⁵² a.g.e., s. 299.

¹⁵³ a.g.e., s. 469.

¹⁵⁴ a.g.e., s. 442.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 387.

¹⁵⁶ a.g.e., s. 478.

¹⁵⁷ a.g.e., s. 400.

¹⁵⁸ a.g.e., s. 493, 517, 550.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 496.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 225.

yerde de "me'kâlât"¹⁶¹ şeklinde hatalı okunmuştur. Bu hatalı okumaların tek sebebi, dikkatsizlik ve işi ciddiye almamaktır. Aksi hâlde böyle hatalı okuma ihtimali hiç yoktur.

Sülâsî fiillerin bazılarının ism-i mef'ûlleri "mef'il" vezninde gelir. Meselâ قاس fiilinin ism-i mef'ûlü "mekîs-مقيس"tir. Bunun "mikyâs"¹⁶² şeklinde okunması hatalıdır ve tamamen dikkatsizlikten kaynaklanır.

B- İf'âl kalıbındaki bir fiilin ism-i mef'ûlü "muf'al-مُفْعَل" vezninde olur. "Münkir- çirkin sayan, beğenmeyen, inkâr eden" anlamlarına gelir. Bu kelimenin "münker-beğenilmeyen, çirkin" okunması doğru olmaz.¹⁶³ Aynı şekilde, "mûsâ" kelimesinin "mûsî",¹⁶⁴ "mucâz" kelimesinin "mecâz",¹⁶⁵ "mü'menün bih" in "mü'minün bih",¹⁶⁶ şeklinde okunması da anlam bozan fâhiş hatâlardır.

Aynı veznin tesniye/ikil kipi olan "münkereyn" kelimesinin de "münkireyn"¹⁶⁷ okunması yine hatâlıdır.

C- Tef'îl kalıbındaki fiillerin ism-i mef'ûlleri "mufe'al-مُفْعَل" veznindedir. Bunların da çoğu kez hatalı okunduğunu görmekteyiz. Meselâ, "muayyen" kelimesini "muîn",¹⁶⁸ "münevven" kelimesini "menûn",¹⁶⁹ "muhallâ" kelimesini "muhallî",¹⁷⁰ "mubahhar" kelimesini de "mebehhar"¹⁷¹ olarak okumak, anlamları tamamen değiştiren hatalardır.

Aynı türden hatalar; "muvahhad"ı "muvahhid",¹⁷² "muvahhaş"ı "muvahhiş",¹⁷³ "muarrâ"yı "ma'râ",¹⁷⁴ "müvecceh"i "müveccih",¹⁷⁵ "müsedded"i "müseded",¹⁷⁶ "müşebbeh"i "müşebbih",¹⁷⁷ "mürebba"yı da "mürebbi"¹⁷⁸ olarak okun-

¹⁶¹ a.g.e., s. 527.

¹⁶² a.g.e., s. 462.

¹⁶³ a.g.e., s. 415.

¹⁶⁴ a.g.e., s. 346.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 354.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 363.

¹⁶⁷ a.g.e., s. 415.

¹⁶⁸ a.g.e., s. 297, 415, 576.

¹⁶⁹ a.g.e., s. 151.

¹⁷⁰ a.g.e., s. 334.

¹⁷¹ a.g.e., s. 295.

¹⁷² a.g.e., s. 349.

¹⁷³ a.g.e., s. 349.

¹⁷⁴ a.g.e., s. 330.

¹⁷⁵ a.g.e., s. 406.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 519.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 376.

mak sûretiyle de işlenmiştir.

Şimdi sunulacak olan birkaç örnek incelendiğinde, ism-i mef'ûl olan bir kelimenin, ism-i fâil olarak okunduğunda ne tür anlam değişmelerine yol açtığı daha net olarak ortaya çıkacaktır.

"Müellef-eser" kelimesinin "müellif-yazar",¹⁷⁹ "müesses-kurulu" kelimesini "müessis-kuran, kurucu"¹⁸⁰ ve "müfekker-düşünülen şey ya da düşünülen konu"nın da "müfekkîr-düşünür, düşünen"¹⁸¹ olarak okunması, okuyucuya yanlış bilgi vermektir.

"Müzekker-erkek" kelimesinin de "müzekkir-hatırlatan"¹⁸² olarak okunması, hiç anlaşılacak gibi değildir ve çok düşündürücü bir durumdur.

D- İftiâl kalıbındaki fiillerin ism-i mef'ulleri "muf'te'al-مُتَعَلِّع" veznindedir. Bu kalıbın birçok kelimesi Türkçe'de kullanılmasına rağmen, en çok bilineni "muhtelefun fih"tir. Bu ifade, "hakkında ihtilâf edildi, anlaşmaya varılamadı" gibi anlamlara gelir. Aynı kelime "muhtelif fih"¹⁸³ şeklinde okununca, "o konuda ihtilaf eden, anlaşmayan" anlamına gelir ki bu da hatalıdır. Meselâ, "muktedâ bih"i "muktedî bih"¹⁸⁴ şeklinde okumalara sıkça rastlanır. "Murtezâ" yerine "murtezi", "multekâ" yerine "multekî" ve "mu'tedd" yerine "mu'ted" veya "mu'tedün"¹⁸⁵ de yine hatalıdır. "Mu'tedd" kelimesinin kökü عدد olduğu için, d harfleri iki tanedir, bu durum göz ardı edilmemelidir.

E- Mufâale kalıbının ism-i mef'ûlü, bilindiği üzere "mufâ'el-مُفَاعَل" şeklindedir. "Munâze'un fih-o konuda tartışma var, o konu tartışmalıdır" anlamına gelir. Bu ifadenin "munâzi'un fih"¹⁸⁶ şeklinde okunması, "o konuda kavgacıdır, o konuda çekişmeye girdi" anlamı ifade eder.

Özellikle Türk edebiyatında çok kullanılan ve birçok esere ad olarak verilen "müntehabâr" veya "müntehabât beyt"in yerini "müntehîb beyt"¹⁸⁷ in alması hoş karşılanamaz. Onun içindir ki buna, özellikle dilciler daha çok dikkat etmelidirler.

¹⁷⁸ a.g.e., s. 369.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 262, 357.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 357.

¹⁸¹ a.g.e., s. 357.

¹⁸² a.g.e., s. 163.

¹⁸³ a.g.e., s. 250, 338.

¹⁸⁴ a.g.e., s. 211, 321, 499.

¹⁸⁵ a.g.e., s. 348.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 127.

¹⁸⁷ a.g.e., s. 217, 367.

Aynı kalıptan türeyen kelimelerden olan "müdde'â" kelimesini "müddeât",¹⁸⁸ "müttehem" kelimesini de "müttehîm"¹⁸⁹ olarak okumak ne kadar acıdır. Bu ifadelerin bir mahkeme salonunda olduğunu düşünelim, ortaya çıkan hukuk metni ne hâle gelir!

F- Tefâ'ul kalıbında da bazı hataların olabileceği ihtimali vardır. Bu kalıbın ism-i fâil vezni "mütefâ'el-مُتَعَاوِل"dir. Onun için, "müte'âref" kelimesinin "müte'ârif"¹⁹⁰ şeklinde okunması hatalıdır. "O kişi halk arasında müte'ârefdir" denir, fakat "o kişi halk arasında müte'ârifdir" denirse hatalı bir kullanım olur.

G- Hatalı kullanımın çok olduğu kalıplardan biri de hiç şüphesiz istifâl kalıbıdır. Bu kalıbın ism-i mef'ulü "müstef'al-مُسْتَفْعَل"dir. Bunda da diğer vezinlerde olduğu gibi, bir tek harekeyi bile hatalı okumak, önemli anlam değişmelerine yol açar. Meselâ:

"Müste'merât-koloniler" kelimesini "müste'mirât-sömürgeciler",¹⁹¹ "müsteb'ad-uzak ihtimal" kelimesini "müstebit-despot",¹⁹² "müstekreh-çirkin, sevimsiz, iğrenç" kelimesini "müstekrih- iğrenen, tiksinen, çirkin sayan",¹⁹³ "müstekşefât-keşifler, icatlar" kelimesini "müstekşifât- bayan keşifçiler",¹⁹⁴ şekline getirmek doğru olamaz.

Aynı şekilde, "müstekrezât-borçlar, borçlanmalar" ifadesini "müstekrizât"¹⁹⁵ şekline getirince anlamı "borç alan bayanlar" veya "borçlu bayanlar" demek olur. Bu ifadelerin de bir sözleşme metninde olduğunu var sayarsak, işin boyutu daha da farklı olur.

3-İsm-i Âletlerdeki Hatalı Okumalar

Araçta da, birçok âletin adı olan özel vezinler vardır. Onların hatalı okunması da anlamların değişmesine yol açar. Meselâ: "Mir'ât" yerine "mera'it",¹⁹⁶ okumak, "mizalle" yerine "muzlih",¹⁹⁷ okumak, "mikass" yerine Türkçe şekliyle

¹⁸⁸ a.g.e., s. 223.

¹⁸⁹ a.g.e., s. 547.

¹⁹⁰ a.g.e., s. 587.

¹⁹¹ a.g.e., s. 375.

¹⁹² a.g.e., s. 271.

¹⁹³ a.g.e., s. 355.

¹⁹⁴ a.g.e., s. 377.

¹⁹⁵ a.g.e., s. 375.

¹⁹⁶ a.g.e., s. 246.

¹⁹⁷ a.g.e., s. 467.

“makas”,¹⁹⁸ okumak hatalı okuyuşlardır.

İsm-i âlet kalıbındaki kelimelerde hata ihtimali çok fazladır. Çünkü aynı yazılışta olan çok kelime vardır. Nitekim, TDK tarafından yayımlanan *Mükemmel Osmanlı Lügatı*'nda da aynı hataya düşülmüştür. “Âyine-ayna-gözgü” kelimesi açıklanırken, müellif tarafından verilen “مظهر” kelimesi doğru okunamamıştır. Bu kelime birçok şekilde okunabilir ve her okuma farklı anlama gelir. Yayımlayanlar ise, en uzak, hatta hiç uygun olmayan “mazhar”¹⁹⁹ kelimesini seçmişlerdir. Hâlbuki doğru olan “mizher-gösteren âlet” ya da “muzhir- ortaya çıkarıcı, meydana koyan” kelimeleri idi. Bunların ikisi arasında bir tercih yapılacaktı ve “mizher” tercih edilecekti.²⁰⁰

Bazı kelimeler de vardır ki, onların belli bir vezni olmamakla birlikte, bunlar da âlet isimdirler. Onların okunuşu da çok önemli olduğu için iyi bilinmeli ve dikkat edilmelidir. Bu tür kelimelerden biri de “süllem-merdiven”dir. Bu kelime “selm”²⁰¹ şeklinde okunursa, çok hatalı olur ve anlamı da tamamen değişir.

4-İsm-i Zaman ve İsm-i Mekânlardaki Hatalı Okumalar

Arapça'da bazı zaman ve mekân isimlerinin özel kalıpları olduğu bilinmektedir ve zaman zaman onların okunmasında da hatalar olmuştur. “Metâf” yerine “mutâf”,²⁰² “menzile” yerine “münezzele”,²⁰³ “mertebe” yerine “mürettebe”.²⁰⁴ “me'haz” yerine “me'hûz”,²⁰⁵ “makarr” yerine “mukarr”,²⁰⁶ ve “ma'riz” yerine de “ma'raz”²⁰⁷ şeklinde okumak hatalıdır.

Arapça'da ziyadeli kalıpların ism-i zaman ve ism-i mekân vezinleri, aynı kelimelerin ism-i mefulleriyle aynı kalıpta gelir. Onun için, “multek”²⁰⁸ şeklinde

¹⁹⁸ a.g.e., s. 267.

¹⁹⁹ Ali Nazîmâ/Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügatı*, Ankara 2005, s. 20.

²⁰⁰ TDK tarafından yeni harflerle yayımlanan *Mükemmel Osmanlı Lügatı* da tarafımdan incelenmiş ve yüzlerce yanlış okumanın olduğu tespit edilmiştir. Yine aynı kurum tarafından yayımlanan *Yeni Türkçe Lügatı*'ta da bazı yanlışları tespit etmiş bulunmaktan dolayı üzgünüm. Ayrıca, Mütercim Âsim Efendi tarafından Farsça'dan tercüme edilen *Burhân-ı Kâû' Tercümesi* de TDK tarafından Lâtînize edilmiş ve basılmıştır. Bu çok önemli bir kültür hizmeti olmakla birlikte, içerisinde olmaması gereken birçok okuma hatası bulunması üzücüdür.

²⁰¹ *Lügat-ı Cûdî*, s. 151.

²⁰² a.g.e., s. 545.

²⁰³ a.g.e., s. 244.

²⁰⁴ a.g.e., s. 418.

²⁰⁵ a.g.e., s. 589.

²⁰⁶ a.g.e., s. 245.

²⁰⁷ a.g.e., s. 463.

²⁰⁸ a.g.e., s. 362.

hatalı olarak yazılan kelimenin "multekâ" olması gerekir. Çünkü bu kelime, hem ism-i mef'ûl hem de ism-i zaman ve mekândır. "Müstekşif"²⁰⁹ kelimesi de bu tür kelimelerdendir. Verilecek olan anlama göre okunma mecburiyeti var, aksi hâlde hata ihtimali yüksek olur.

5-İsm-i Tafdil Vezinlerindeki Hatalı Okumalar

Diğer birçok ifadenin olduğu gibi, ism-i tafdillerin de Arapça'da belli vezinleri vardır. Bu vezinlerin bilinmemesi ya da göz ardı edilmesi halinde, Osmanlıca metinleri okumada birçok hatalar meydana gelir. Tespit edilen hataların bazıları şunlardır:

"Akvâ" kelimesini "ikvâ",²¹⁰ "ezec" kelimesini "ezec",²¹¹ "ercâ" kelimesini "ircâ",²¹² "ezkâ" kelimesini "izkâ",²¹³ "ulyâ" kelimesini "aliyya",²¹⁴ "uzmâ" kelimesini "azmiyye",²¹⁵ veya "azami",²¹⁶ ve "âher" kelimesini de "âhir"²¹⁷ şeklinde hatalı okumak, anlam değişikliğine yol açan önemli farklardır. Verilen örneklerin hepsi anlama büyük oranda etki ederler. Meselâ, "akvâ" kelimesi, "en güçlü, en kuvvetli" anlamına gelirken, bu kelimenin "ikvâ" şeklinde okunması; "muhtaç olmak, fakir olmak, bir yerin ıssız olması" anlamlarına gelmektedir. Bundan dolayı, bu vezinlere çok dikkat edilmesi gerekmektedir.

6-İsm-i Taşğirlerdeki Hatalı Okumalar

Türkçe'de olduğu gibi, Arapça'da da ism-i taşğir/küçültme ismini ifade eden bazı vezinler vardır. Bunlardan fu'ayl- فُعَيْل vezni Osmanlıca'da da kullanılır. "Küteyb-kitapçık, Futaym-Fatmacık, Hureyre-kedicik..." gibi. Bunların da bazen hatalı okunduğu görülmektedir. Çok kullanılmadığı için hatalı okuma azdır, fakat yine de vardır. Meselâ:

"Hufeyra" yerine "hafira",²¹⁸ "vureyka-yapracık, küçükce bir yaprak" yerine

²⁰⁹ a.g.e., s. 377.

²¹⁰ a.g.e., s. 457, 548, 549.

²¹¹ a.g.e., s. 117, 166.

²¹² a.g.e., s. 106.

²¹³ a.g.e., s. 116.

²¹⁴ a.g.e., s. 612.

²¹⁵ a.g.e., s. 164.

²¹⁶ a.g.e., s. 287.

²¹⁷ a.g.e., s. 155.

²¹⁸ a.g.e., s. 182.

“verfka”,²¹⁹ “şuceyra-ağaççık, küçük bir ağaç” yerine “şecîra”²²⁰ şeklinde okunması gibi. İşin daha garip olan tarafı, kelime yanlış okununca, onu sözlüklerde bulmak da imkânsız olur ve insanlar ya bilgilenemez, ya da yanlış bilgilenirler.

7-Mübâlâğa Vezinlerindeki Hatalı Okumalar

Arapça’da mübâlâğa, yani bir işin üst derecede yapıldığını ya da abartılı olarak yapıldığını belirtmek için belli başlı vezinler vardır. TDK’nın yayımladığı *Lügat-ı Cûdî*’de de bazen mübâlâğa vezni hatalı, bazen de başka bir kelime mübâlâğa vezninde okunduğu görülmektedir. Meselâ:

“Allâme” kelimesi, mübâlâğa ifade eden “أَلَمَّة” vezninde bir kelimedir. Bunun “alâmü”²²¹ şeklinde okunması yanlış olduğu gibi, “nehhâb”ın “nehâb”,²²² “seb-bâk”ın “sabâk”,²²³ “vezzân”ın “vezân”²²⁴ biçiminde okunmaları da yanlıştır.

Bu durumun tersine olarak; “zücâc-cam” yerine “zeccâc-camcı”,²²⁵ “udûl-adâletli kimseler ya da sapmak suretiyle başka tarafa kaymak...” yerine “adûl-çok adâletli kimse”,²²⁶ “cezûb-çok çekici” yerine “cüzûb-çekişler, cezb edişler”²²⁷ ve “resâs-kurşun” yerine de “ressâs-kurşun atan, kurşuncu”,²²⁸ kelimeleri kullanılmıştır ki, bunların hepsi yanlış okumalardır.

8-Çoğul İsimlerdeki Hatalı Okumalar

Bilindiği üzere, Arapça’da çoğul vezinleri çok fazla olup, bunların ezberlenmesi yabancılar için zorluk arz eder. Bunları ezberlemek yerine, kelimeleri bilmek daha kolaydır. Yazar da bu çoğulları çok fazla kullanmıştır. Onun içindir ki, okuyanlar da fazla hatalı okumuşlardır. Halbuki, dille uğraşanların, bu çoğulların bazılarını bir kültür olarak bilmeleri gerekir. Bu hatalı okumalar ya anlamı değiştirir ya da bozar. Mesela: “Tel’in-i zulme”²²⁹ dendiğinde “karanlığı lanetlemek” anlaşılırken, “tel’in-i

²¹⁹ A. Mevhibe Coşar, *Üç Çay Risâlesi*, s. 125.

²²⁰ a.g.e., s. 125.

²²¹ *Lügat-ı Cûdî*, s. 209.

²²² a.g.e., s. 415.

²²³ a.g.e., s. 457.

²²⁴ a.g.e., s. 600.

²²⁵ a.g.e., s. 613.

²²⁶ a.g.e., s. 574. Bu kelime, TDK. Tarafından yayımlanan “*Mükemmel Osmanlı Lügatı*”nda da hatalı olarak “adûl” şeklinde okunmuştur. Halbuki doğrusu “udûl” olmalıydı. Çünkü kelime oradaki şekliyle mastardır. bk. Ali Nazîmâ/Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügatı*, Ankara 2005, s. 24.

²²⁷ *Lügat-ı Cûdî*, s. 70.

²²⁸ a.g.e., s. 616.

²²⁹ a.g.e., s. 548.

zaleme" denince, "zâlimleri lanetlemek" anlamına gelmektedir. Yine, "mu'âşir-i müslimîn"²³⁰, "Müslümanlarla iyi geçinen" anlamına gelir. Hâlbuki yazarın dediği "me'âşir-i müslimîn" ise, "müslüman kalabalıklar" anlamına gelir.

"Muvâzîn" kelimesi yazar tarafından hatalı kaydedilmiştir. Veya matbaa hatası olarak öyle çıkmıştır. Bunun doğrusu "mevâzîn" olmalıydı. Bu hata, yayıma hazırlayan kişi tarafından düzeltilmeliydi. Ancak, yayımcılar bu tür hataları da göz ardı etmişlerdir.

Bu hatalı okuyuşların bazıları vezinlerine göre tespit edilmiştir:

1-EPile أفعلة Veznine Göre Hatalar

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
akkaziye	akziye	10
ebhâre	ebhire	396
ebhure	ebhira	563
ita'me	et'im	481

2-Mefâ'il-مفاعيل Veznine Göre Hatalar

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
manaya	me'ânîye	302
mu'âsî	me'âsî (aslında hatalı)	330
mu'âşir-i müslimîn	me'âşir-i müslimîn	305
muhâkem	mehâkim	284
muvâzîn	mevâzîn (aslında)	401
mülâhide	melâhide	361
münâhi	menâhî	518

Bu vezinde de çok fazla hata yapılmaktadır. Çünkü, aynı vezin kalıbıyla yazılan çok kelime vardır. Hata yapmamak için, kelimelerin anlamları, özellikle cümle içerisinde ne anlama geldikleri, bundan daha önemlisi ise, yazarın o kelimeyi ne anlamda kullandığı çok iyi bilinmelidir. Meselâ, "مفاعيل" kelimesi üç ayrı şekilde okunur, hepsinin anlamı da farklı olur.

²³⁰ a.g.e., s. 305.

3-Ef'âl-أفعال Veznine Göre Hatalar

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
ıbsâr-ı hâşi'a	ebşâr hâşi'a	164
if'âl-i beşeriyye	ef'âl-i beşeriyye	56
î'mâl	e'mâl	311
i'mâl-i zan	a'mâl-i zan	528
iskâl	eskâl	61
muhtatıf-ı îsâr	muhtatıf-ı ebsâr	337
acem ilkabındandır	acem elkâbındandır	326
hatf-ı ıbsâr	hatf-ı ebsâr	165

Bu vezin de çok hatalı okunan vezinlerdendir. Özellikle, if'âl kalıbının mastarı olan kelimelerle, ef'âl vezninde olan çoğullara çok dikkat edilmelidir. Aksi hâlde hata ihtimâli artar. Nitekim, örneklerde görüldüğü gibi, bu eserde de bunun örneklerine çok rastlanmaktadır.

4-Diğer Vezinlerdeki Çoğul Hataları

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
cülsâ	cülesâ	68
fıska-i ümmet	füseka-i ümmet	471
hamle-i Kur'ân	hamele-i Kur'ân	528
haml-i iskâl	haml-i eskâl	156
sebb-i zulme	sebb-i zaleme	468
tel'in-i zulme	tel'in-i zaleme	548
fark	fırak	515
hâlideyn	hâlidîn	153
hacle	hacele	177
haşrete	haşerâta	254
hattâteyn	hattâtîn	301
hidmet	hadem/huddem	340
ifsâl	efdâl	258
İhbâr-ı mütevârîde.	Ahbâr-ı mütevaride.	399
nakûd	nükûd	466
nezzâr	nüzzâr	412-418
suyug	siyağ	478
a'cem	e'âcim	2

9-Özel İsimlerdeki Hatalı Okumalar

Osmanlıca'da geçen aslı Arapça veya Türkçe bazı özel isimlerin de hatalı

okunma ihtimali yüksektir. Ancak, bu hata ihtimalini en aza indirmek mümkündür. Çünkü özel isimleri konu alan birçok eserler vardır. Bu eserlere bakılabilir ya da tarih kitaplarının ilgili konularına bakılarak bu hatalar aza indirilebilir. Bunun dışında bazı hatalar da vardır ki, onların olmaması gerekirdi. Bir Türk insanı daha da ötesi dil ile uğraşan bir kimsenin, bu yanlış okunan özel isimleri bilmemesi çok dikkat çekici. O isimler genel kültür içerisinde halledilecek isimlerdir. Meselâ: "Hz. Ali"nin "hz. Alâ" ve onu öldüren "İbn-i Mülcem"i "İbn Mülecem", "kabile-i Kureyş"i "kabile-i karîş" ve "Mîrzâ Ali Ekber"i de "Mîr-zâ alâ ekber" okunması çok düşündürücüdür. Sunulan liste bu tür hatalı okuyuşları göstermektedir:

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
Amru	Amr	572
azdü'd-devle	Azudu'd-devle	413
alâ mîr-zâ	Ali Mîrzâ	326
Ben-i Kureşî.	Nebiy-yi Kuraşî	265
benî Selîm	Benî Süleym	468
Beşâr	Beşşâr	572
Beyt-i Mukaddes	Beyt-i Makdis	261
Beytlehem	Beyt-i lahm	411
Dahiyy	Dihye	470
Ebû mansûr-i müteridi	Ebû Mansûr Mâtürîdî	499
Ebu'l Esvedü'l Dülî	Ebu'l-Esved ed-Düelî	146
Ebüleylî	Ebû Leylâ	406
Ebübey bin Ka'ib	Übey bin Ka'b	10
el-kamûsu'l-Hayt	el-Kâmûsu'l-Muhît	248
Ese ile leys	Esed ile leys	395
Gavs b. Abdülaziz	Çâvî b. 'Abdi'l-'Uzzâ	468
Hazret-i alâ-kerimullah-i vech	Hiz. Ali Kerremellâhu vechehu.	344
Hıdır	Haydar	609
İbn Abderiye	İbn Abdirabbih	475
İbn Mukalle	İbn Mukle	146
İbn mülecem	İbn-i Mülcem	167
İmâm Şî'rânî	İmâm Şa'rânî	480
kâ'b bin zahir	Ka'b bin Züheyr	243
kabile-i karîş	Kabile-i Kureyş	243
Kassî	Kusayy	414
Mîr-zâ alâ ekber	Mîrzâ Ali Ekber	326
Mîzânü'l-Kebrî	el-Mîzânü'l-Kübrâ	480
Mugberet b. Şa'be	Muğîre b. Şu'be	88
Nasr b. Âsmü'l-Leysî	Nadr b. Âsım el-Leysî	146

Râşid b. Abderiye	Râşid b. Abdirabbih	468
ravza-i müteharrire	Ravza-i mutahhara	443
Sevâ	Suvâ'	468
tekavvülât-ı misilleme	takavvülât-ı Müseyleme	544
Turfa Bey	Tarafe	551
zâlim-i sakfî	Zâlim-i sakafî	146
zü'l-halîfe	Zü'l-huleyfe	201

IV- Sıfatların Hatalı Okunması

1-Sıfat-ı Müşebbehelerdeki Hatalı Okumalar

Osmanlıca metinleri anlamada önemli hususlardan biri de sıfat-ı müşebbehe vezinlerini bilmektir. Epeyce çok olan bu vezinleri bilmeyince, büyük hataların meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Bilindiği üzere, *فِعْل* vezni sıfat-ı müşebbehedir. Bu vezindeki bir kelimenin hatalı okunması, çoğu kez anlamı da değiştirir. İncelenen eserde ilk bakışta göze çarpan bu tür hatalardan bazıları şunlardır. Meselâ:

“Meyyit-ölü” kelimesi böyle bir sıfattır. Türkçe’de de çok kullanılır. Bu kelimenin Arapça’da “meyt”²³¹ şeklinde okunması mümkündür, ancak çok az kullanılır.

Ayrıca, “seyyid, safiyy, semiiy, serî’, cezûb, denî, leyyin, takiyy, tayyibe, seyyie, adûl, sebiyy...” gibi kelimeler hep sıfat-ı müşebbehedirler. Bu duruma dikkat edilmeyince, basite alınca, ya da göz ardı edince, “seyde’l-kavm,²³² saffî,²³³ semî,²³⁴ syî,²³⁵ cüzû,²³⁶ leynü’l-cânib,²³⁷ takâ,²³⁸ taybe,²³⁹ tıybe²⁴⁰...” gibi hatalı okumalar meydana gelir.

“Ahlâk-ı denî’e-ahlâksızlık” anlamına gelen bir ifadenin, her ne sebeple olursa olsun, “ahlâk-ı diniye-dinî ahlâk”²⁴¹ şeklinde okunması çok üzücüdür. Yine eski bir ifade tarzı olan “savt-ı hasen-güzel ses” de geçen “hasen” kelimesi bilineme-

²³¹ a.g.e., s. 422, 425, 545.

²³² a.g.e., s. 266.

²³³ a.g.e., s. 459.

²³⁴ a.g.e., s. 473.

²³⁵ a.g.e., s. 449.

²³⁶ a.g.e., s. 70.

²³⁷ a.g.e., s. 54.

²³⁸ a.g.e., s. 516.

²³⁹ a.g.e., s. 527.

²⁴⁰ a.g.e., s. 472.

²⁴¹ a.g.e., s. 523.

yince, ortaya "savt-ı hüsn"²⁴² gibi anlamsız bir ifade ortaya çıkar.

Bir de bunun tersine olanı vardır. Yani sıfat-ı müşebbehe olmayan bir kelimeyi, sıfat-ı müşebbehe gibi okumak. Meselâ: Arapçada فَعْلَان vezni ile فَعْلَان vezninin yazılışı aynıdır, fakat okunuşları ayrıdır. Birinci okunuş mastardır, ikincisi ise sıfat-ı müşebbehedir. Bu durum göz ardı edilince, anlam değişir ve bazen de hiçbir anlam ifade edilemez olur.

"Feyazân" kelimesi, mastardır, "sel olmak, taşkın olmak, taşmak" anlamına gelir. Aynı kelimeyi "feyzân"²⁴³ şeklinde okuyunca, "taşmış, taşkın" anlamına gelir. Bu örnek belki çok açık değildir. Fakat bazen karşımıza çok daha farklı anlamlarda çıkması kuvvetle muhtemeldir. Buna benzer bir kelime de "darabân-vuruş, çarpma, titreme"dir. Bu kelimenin "darbân-ı kalb"²⁴⁴ şeklinde okunması, ortaya anlaşılması zor bir ifade çıkarır.

"Batal-kahraman, yiğit" kelimesinin "batl"²⁴⁵ şeklinde okunması, kahramanlıkla ilgisi olmayan bir anlam ifade eder. Halbuki yazar bunu demek istememiştir. Bunların dışında da birçok sıfat-ı müşebbehe olan kelime yanlış okunmuştur. "Kurenâ" "kurnâ",²⁴⁶ "küberâ" "kübrâ",²⁴⁷ "ruzelâ" "rezlâ",²⁴⁸ "izâm" "azâm",²⁴⁹ "cülesâ" "cülâ"²⁵⁰... onların bazılarıdır.

2-Sıfat- Mevsûf Uyumundaki Hatalı Okumalar

Arapça'da mevcut olan sıfat-mevsûf uyumu, Osmanlıca'da da bulunmaktadır. Okuyuşlarda buna da dikkat edilmelidir. Aksi halde anlamsız bazı durumlar ortaya çıkar. Bunlar mevcut incelemede çok fazla olmamakla birlikte, bazılarına işaret edelim:

Hatalı okuma	Doğrusu	Sayfa
ersâm-ı sulbiyye	ecsâm-ı sulbe	484
ilâhe vâhid	ilâhun vâhid	53
kelime-i vâhid	kelime-i vâhide	256

²⁴² a.g.e., s. 467.

²⁴³ a.g.e., s. 127.

²⁴⁴ a.g.e., s. 246

²⁴⁵ a.g.e., s. 92

²⁴⁶ a.g.e., s. 265.

²⁴⁷ a.g.e., s. 336.

²⁴⁸ a.g.e., s. 450.

²⁴⁹ a.g.e., s. 331.

²⁵⁰ a.g.e., s. 68.

lafzeyn-i müte'âtıfne	lafzeyni müte'âtıfeyni	384
mu'âmelât-ı mutekâbil	mu'âmelât-ı mutekâbile.	390
Vilâyet-i mütecâvir.	Vilâyât-ı mütecâvire	386

3-Meslek Bildiren Vezinlerindeki Hatalı Okumalar

Arapça'da meslekleri belirten belli başlı bazı vezinler vardır. Bunların biri de *فعلال* veznidir. Bu vezindeki bir kelime başka bir vezne kayınca, kelimenin anlamı da değişir. Mesela, "firâşet" kelimesinin "ferâşet",²⁵¹ "filâha" kelimesinin "felâha",²⁵² "hidânet" kelimesinin "hezânet",²⁵³ ve "sidânet" kelimesinin de "sedânet"²⁵⁴ şeklinde okunması hatalı okuma biçimleridir.

V-ARAPÇA CÜMLELERDEKİ HATALI OKUMALAR

Yazar İbrahim Cûdî Efendi (v. 1923), sözlüğünde bazen Arapça, bazen Türkçe bazen de Farsça cümleleri örnek vermiştir. Bu eser yeni harflerle yayımlanırken, örnek cümlelerin Türkçelerinin okunmasında bazı hatalar meydana geldiği gibi, maalesef Arapçalarının okunmasında da birçok hata meydana gelmiştir. Aşağıdaki örnekler, onlardan sadece birkaçıdır.

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
celle celâlehu	celle celâlühû	58
celle şânehu	celle şânuhû	58
el-hak merr.	el-hakku murr.	150
el-harabü's-sicâl.	el-harbü sicâl.	479
el-şöhretü âfet.	eş-şühretü âfet.	501
Halleda'l-lâhu meleke.	Halledellahu mulkehû.	154
rahmallahü'n-nebbâşü'l-evvel	rahime'llahu'n-nebbâşe'l-evvel	413
sâdifetü ehlen ve vata'etü mekânen sehlen	sâdefte ehlen ve vadi'te mekânen sehlen.	309
zâd-allah-ı şerife	zâdellahu şerefehû.	609
kemâlin taht-ı kelâmın	kemâlûke tahte kelâmike.	248

Bu son cümlede çok ilginç çeken yanlış bir okuyuş var. Cümle, "كمالك تحت" dir. Bunun anlamı, "Senin olgun bir insan olduğun, sözünden belli olur." şeklindedir. Fakat, bu cümlenin Arapça bir ifade olduğu anlaşılammış olacak ki,

²⁵¹ a.g.e., s. 124.

²⁵² a.g.e., s. 122.

²⁵³ a.g.e., s. 170.

²⁵⁴ a.g.e., s. 469.

Türkçe gibi okunmaya çalışılmış ve "kemâlin taht-ı kelâmın" şekline dönüşmüştür. Cümlede geçen "kemâlûke" ve "kelâmîke" kelimelerinde geçen "kâf" harfi Arapça bir zamirdir. Bu zamir galiba Türkçe'de ilgi hali olan "n" gibi algılanmıştır.

VI-ARAPÇA FİİLLERDEKİ HATALI OKUMALAR

Osmanlıca metinleri okumada fazla hataya mahal olan bir konu da fiiller konusudur. Nitekim *Lügat-ı Cûdî*'de bu hatalar sıkça işlenmiştir. Bu okuma hatalarının bazıları belki anlamı değiştirmeyebilir. Ama büyük bir çoğunluğu anlam değişikliğine veyâ anlamsızlığa yol açar. Anlam değişikliğine iki örnek verip, diğerlerini liste halinde sunulacaktır.

Eskiden savaşlarda kullanılan bir parola vardı.²⁵⁵ Bu parola "emit emit!- Öldür öldür!"²⁵⁶ şeklindedir. Bunun "ümme-i met-met ümmeti" şeklinde okunması doğru olamaz. Yine bunun gibi "eşhedü-şahitlik ederim" anlamındadır. Bu ifadenin "eşhede-şahit tuttu" şeklinde okunması, hem fiilin kipi hem de anlamı değişik ki bu doğru değildir. Benzer kelimelere şu örnekler verilebilir:

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
ümme-i met	emit emit	499
ümâte	emâte	499
kuddis	kuddise	264
haddese Serrahu	Kuddise sirruhû	64
kuddese sırra	kuddise sirruhû	264
tavviyetü'l-sahaf	tuvviyetüs-suhuf	56
sanefe	sannefe	226
tecâvüzü'llahu anhu	tecâveze'llahu anhu	423
tecelibü	teclibü	297
yenteku	yentiku	296
zehebü'n-nâs	zehebe'n-nâs	417
esâbü'l-bûnî	esâbe'l-Bûnî	458
eşhede	eşhedü	495
bakiyyü'n-nesnâs	bakiye'n-nesnâs	417
izâba	azâba	257
hashasü'l-hak	hashâsa'l-hakku	162

²⁵⁵ Bedir savaşında Müslümanların parolası "يا منصور أمت" şeklinde idi. Geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, II, 14.

²⁵⁶ Bu parola, bugünkü "tanışmayı sağlayıcı" bir parola değil, daha farklı bir parola biçimidir.

VII-Arapça Kelimelerdeki Hatalı Okumalar

Arapça'da birçok kelimenin yazılışı aynı, okunuşu ise farklıdır. Bunları doğru okumak, ancak kelime anlamını bilmekle olur. Aksi halde hatalı okuma kaçınılmazdır. Bu konuda sadece bir örnek verilecek, diğer hatalı okumalar liste halinde sunulacaktır.

"اسرى" kelimesi harekesiz olunca, birçok farklı anlamda ve şekilde okunabilir. Bu kelimeye hangi anlam verilecekse ona göre okunmalıdır. Metinde geçtiği şekliyle yazar bu kelimeyi "esirler" anlamında kullanmıştır. Öyleyse, "esrî"²⁵⁷ şeklinde okumak hatalıdır. Bu kelime "esrâ" olacaktır. Çünkü yazar tarafından "esirler" anlamında kullanılmıştır. Bu tür hatalı okunmuş kelimelerin bazıları şunlardır:

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa
ahrûy	uhrevî	609
akhuvan	ukhuvân	9
azhiyye	udhiyye	26
bansır	bınsır	175
bed	bide'	45
beşer-i şerîf	bi'r-i şerîf	614
botn	batn	212
Bürayî	bu re'yi	480
bürd	berd	234
cebâh	cibâh	54
ceberiyе	cebriyye	56
ceberiyye	cebriyye	56
cederî	cüderî	548
cedî	cedy	298
cehâz	cihâz	57
celbâb	cilbâb	57
cemâr	cimâr	60
cenân	cinân	146
cümceme	cümcüme	68
dehân	dühân	503
ecel	ecl	271
elf-i işbâ'	elif-i işbâ'	233
emniye	ümniyye	451
emniyye	ümniyye	248
enâs	inâs	500
encâm	encüm	414/268

²⁵⁷ Lügat-ı Cûdî, s. 110.

enemle	enmule	104
enfâs	enfûs	415
enmele	enmule	105
erüzz	ürz	107
esmiye	ismiyye	110
fa'ad	fu'âd	473
fırsat	fursat	127
filizze	filze	128
filizze-i kebed	filze-i kebid	128
gırre	gurre	235
hal/hall	hill	159/556
haysı	hayâsı	364
hıta	hıtta	605
hok	hak	210
hukd	hıkd	7
hullî	huliyy	182
hulliyyât	huliyyât	182
humar	hamr	492
huzerâtı	hazerâtı	499
ihyânen	ehyânen	61/488
irâ'e	er'â	16
ittibâı	etbâ'ı	553
kâ'is	ke's	246
karin	kirn	11
kâs	ke's	251
kast	kıst	251
kat'en	kat'a	371
kebed	kebid	260
ked-i nefis	keyd-i nefis	343
kem	küm	99
ketf	ketif/kitf	259
kilem	kelm/kelim	263
kuvvet	kût	11
mahakkıyât	mahkiyât	594
makdem	mukaddem	518
menzelet	menzile	488
mevâkif	mevkif	317
muvaffakiyet	muvaffakiyyet	349
mürüt	mürüet	370
müselmîn	müslimîn	153
müspet	müsebbet	352
müstakilen	müstakillen	552
na'm	ne'am	104

nebûti	nübüvveti	267
nimr	nemir	421
nisvî	nisevî	422
nukkab	nikâb	261
nutuf	nutef	424
ramh	rumh	107
ratl	ritl	355
recl	recül	451
reisi	re'si	163
remh	rumh	451
sabye	sabiyye	457
sahtı	sihhati	372
sanîn	sinîn	493
seddâd	sedâd	448
sedî	sedy	469
sefâret	sifâret	470
selm	süllem	151
sıdâk	sadâk	478
som	sûm	483
subyân	sıbyân	303
sûr	suver	244
şehâb	şihâb	495
şemm-i galiz	şetm-i galiz	267
şerâit sahtı	şerâit sihhati	573
şerriyâniyye	şiryâniyye	613
şu'râ-yı ashâb	şu'arâ-yı ashâb	406
tadiyâtından	ta'addiyâtından	500
tahalle	tahille	509
takriben	terkiben	271
tarz-ı kesel	fart-ı kesel	259
te'diyye-i dîn	te'diye-i deyn	536
tehevvel	tebevvel	468
tennâd	tenâd	553
tilkâ	tilkâe	579
usbûh	sebûh	58
uzlete	adelâta	451
vesâk	visâk	599
yesev	yüsv	476
zaaflar	zı'flar	116
za'f	zı'f	116
zakın	zekan	610
zelezâl	zilzâl	614
tûti'e	tavti'e	581

Bu kelimelerden bazıları çok önemlidir. Meselâ "کبد" kelimesi. Bu kelime üç türlü okunabilir. "Kebd-kebid- kebed." Bunlardan ilk ikisi "karaciğer" anlamına gelir. Üçüncüsü ise, "sıkıntı, dert, keder, zorluk..." gibi anlamlar ifade der. Bu kelime, *Kâmûs-ı Türki*'nin de içinde olduğu birçok sözlükte hatalı kaydedilmiştir. Eski sözlüklerde veya kitaplarda harekenin olmayışı, Arapça bilenlerin de dikkat etmeyişi, bu kelimenin yeni sözlüklere hatalı girmesine sebep olmuştur. *Lexicon Turcico-Arabico-Persicum* ve *Lehçetü'l-Lügât*'a bakılırsa, bunun orada doğrusu olan "kebid-karaciğer"²⁵⁸ olarak kaydedildiği görülür.

VIII-Arapça İfadelerde Ve Kalıplardaki Hatalı Okumalar

Arapça'da bazı ifadeler ve kalıplaşmış sözler çok önemli bir yer tutar. Bunların birçoğu, Osmanlıca'da da kullanılmıştır. Bunlar, bilinmesi çok zor olan şeyler değildir, buna rağmen hatalı okunuşları oldukça çoktur. Hatta bunların bazıları bugün bile Türkçe konuşmalarda kullanılmaktadır.

Meselâ: "Gayr-i Müslim" ifadesi, "Müslüman olmayan" anlamında olup, iki tane Arapça kelimedden oluşan bir ifadedir. Bu ifade Osmanlıca "gayr-i Müslim", Arapça da ise "gayru muslim" şeklinde okunur. Bu terkinin "gayr-i müsellim"²⁵⁹ şeklinde okunması anlamı değiştirir ki bu doğru değildir. *Lügat-ı Cûdî*'de bu tür okuyuş hataları da oldukça fazladır. Bu sebeple, onlar da aşağıda liste halinde sunulmuştur.

Yanlış okuma	Doğrusu	Sayfa
adm-ı ittifâk	adem-i ittifâk	500
alâ gayrû'l-kıyâs	alâ gayri'l-kıyâs	312
alehisselâmü't-teslîmât	aleyhi't-teslîmât	443
ale'l-i ekser	ale'l-ekser	205
alî kavlen	alâ kavlin	263
alî-vechü'l-kemâl	alâ vechi'l-kemâl	396
aliyyü'l-'acele	'ale'l-acele	373
aliyyü'l-ekser	'ale'l-ekser	313
aliyyü'l-re's	ale'r-re's	448
an mevâzi'atin	an muvâza'atin	581
ânâ'l-leyh	ânâe'l-leyl	15
be-hula'l-lah	bi-havli'llâh	297
beynü'l-havf ve ricâ	beyne'l-havfi ve'r-recâ	450

²⁵⁸ Franciscus a Mesgnien Meninski, *Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, İstanbul 2000, (tıpkı basım, "kebid" maddesi. Şeyhulislâm Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lügât*, nşr. TDK, Ankara 1999, "ciğer" ve "bağır" maddeleri.

²⁵⁹ *Lügat-ı Cûdî*, s. 618.

beynü'l-zevceyn	beyne'z-zevceyn	616
bi-ebîyi	bi-ebî	538
bi-harbi'r-rü'ye	bi-hasebi'r-rü'ye	207
bi-kadri'l-imkân	bi-kaderi'l-imkân	211
birrü'l-vâlideya	birrü'l-vâlideyne	46
bittarîku'l-feyz	bi-tarîki'l-feyz	209
cenâbü'l-ilâh	Cenâb-ı Allah	347
cevâmi'ul-kelem	cevâmi'ul-kelim	62
cide'l-haseneyn	ceddü'l-Haseneyn	162
edâ-yı dîn	edâ-yı deyn	'94
ekkâl-i saht	ekkâl-i süht	99
eltâfu'l-hiyye	eltâf-ı ilâhiyye	305
emr-i celîl-i ebâhî	emr-i celîl-i ibâhî	573
esnâyi aşer	isnâ 'aşere	56
evveliyat	ûleyât: ûlâ'nın çoğulu.	115
gayr-ı müsellim	gayr-i müslim	618
hâdimü'l-haremeynü'ş-serefeyn	hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn	147
hamâme-i haram	hamâme-i harem	154
hâmil-i selâh	hâmil-i silâh	497
hatf-ı enfîhi vefât	hatfe enfîhi vefât	165
hullî-i nisâ	huliy-yi nisâ	182
ihdâü'l-ciheteyn	ihda'l-ciheteyn	200
irsâl-i lehiyye	irsâl-i lihye	219
istikbâh-ı uleuhiyyât	istikbâh-ı lehviyyât	228
izhâr-ı mütenevvi'e	ezhâr mütenevvi'a	395
karn-ı sûr	karn-ı sevr	250
kasîretü't-tarf	kâsîratü't-tarf	251
kastü'l-yevm	kistu'l-yevm	251
ke'enne lem yekin	ke'en lem yekun	255
kevkeb-i derrî	kevkeb-i dürrî	260
lâyetecezi	lâ yetecezzâ	69
li-eceli'z-ziyâre.	li-ecli'z-ziyâre.	271
li-em	li-üm	56
mâ-cerî	mâ- cerâ	279
mahsuldâr-ı gurûr	mâhasal-i gurûr	264
mâkân ü mâ-yekûn.	mâ kâne mâ yekûn	276
mâsivâyü'llah	mâsiva'llah	574
mecbûriyyü'l-ecr	mecbûriyyü'l-icrâ	249
Melâike-i mukarreyn	Melâike-i mukarrabîn	258
mafhû'l-ma'nâ	mahfiyyu'l-ma'nâ	397
min kabli'lâh	min kibelî'llâh	222
muhaffetullah	mehâfetullah	237
müferred	müfred	167

nukât-ı hall	nikât-ı hill	555
rahmetu'llah	rahimehu'llah	441
rü'yet-i helâl	rü'yet-i hilâl	456
sâdikatü sı'a	sâdefte se'aten	309
sırrun ve alâniyeten	sırran ve alâniyyeten	12
sirac ve hâc	sirâc-ı vehhâc	482
şuhûd-i helâl	şuhûd-i hilâl	502
urve-i veseka	urve-i vüskâ	551
zanellah	Zânehu'llahu	520

IX-Arapça Mastarlardaki Hatalı Okumalar

Arapça'da masdarların da yeri önemlidir. Onların hatalı okunması hâlinde de birçok hatanın ortaya çıkacağı malûmdur. Meselâ, "mükâtebe" kelimesi "yazışmak" anlamına gelen bir mastardır. Bu kelime "mekâtib"²⁶⁰ şeklinde okunursa, "yazhâneler" ya da "kütüphaneler" anlamına gelir. Onun içindir ki, bu tür mastar kelimeleri okurken de kelimenin anlamını bilmek gerekir. Kelime ne anlama geliyorsa, o anlama göre okunmalıdır.

Bu tür hatalı okunan kelimeler de hayli çok olduğu için, her birinin tek tek incelenmesi yerine, liste hâlinde vermesi daha uygun görüldü.

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa:
muhâsıma	muhâsama	335
cerrâhiyye	cirâhiyye	326
sebî	seby	468
a'dâd	i'dâd	559
astıyad	ıstıyâd	500
bağî ve tuğyânı	bağy ve tuğyânı	250
batılanını	butlânını	481
darbân-ı kalb	darabân-ı kalb	246
efrâz	ifrâz	612
Ekrem	ikram	13
emsâk-i lisân	imsâk-i lisân	211
tüccariye	ticâriyye	156
enam	in'âm	308
enâme	inâme	212
enzâl	inzâl	559
ezrâr	ızrâr	351
feyzân	feyezân	127
hazef	hazf	170

²⁶⁰ a.g.e., s. 360.

mefâ'ile	mufâ'ale	450
mekâtibe	mükâtebe	360
mes'î	mes'â	311
meşiy	meşy	467
metâlibeleri	mutâlebeleri	56
mülâmere	mülâmese	361
mürâdife	mürâdefe	368
mütebâ'it	mütâbe'at	252
müvedded	mevedded	546
müvelled	mevlid	298
nibâh	nübâh	420
remî	remy	60/447
sefâh	sifâh	459

X-CER HARFLERİNDEKİ HATALI OKUMALAR

Cer harfleri tek başlarına belki anlam ifade etmeyebilirler. Fakat terkip içerisinde mutlaka bir anlamları vardır. Bunların etkilediği kelime hatalı da okunsa anlamı bellidir. Ancak, ses düzeni kulağa hiç hoş gelmez ve hemen kelime sırtır. Bu konuda biraz kültür sahibi kişi hemen kahkahayı basar. Meselâ: “Alâ sebîli” yerine “alâ sebîlü”,²⁶¹ “aniz-zihâf” yerine “anü'l-zihâf”,²⁶² “bi-i'tibârî's-sıfat” yerine “bi-i'tibârü's-sıfat”,²⁶³ “fî yevmin” yerine ise “fî yevmen”,²⁶⁴ şeklindeki okuma biçimleri, kulağa hiç hoş gelmeyen okuyuşlardır.

İşin garip taraflarından biri de zaman zaman Türkçe edebî metinlerde bile geçen birçok harf-i cerli tâbir, hatalı okunmuş ve anlaşılmaz ifadeler ortaya çıkmıştır. Meselâ:

“Alâ kavlin” yerine “alî kavlen”,²⁶⁵ “alâ vechi'l-kemâl” yerine “alî vechü'l-kemâl”,²⁶⁶ “ale'l-acele” yerine “aliyyü'l-acele”,²⁶⁷ “ale'l-ekser” yerine “aliyyü'l-ekser”²⁶⁸ ve “ale'r-re'si” yerine de “aliyyü'r-re'si...”²⁶⁹ gibi hatalı okuyuşlar ilgi çekicidir.

²⁶¹ a.g.e., s. 448.

²⁶² a.g.e., s. 609.

²⁶³ a.g.e., s. 609.

²⁶⁴ a.g.e., s. 606.

²⁶⁵ a.g.e., s. 263.

²⁶⁶ a.g.e., s. 396.

²⁶⁷ a.g.e., s. 373.

²⁶⁸ a.g.e., s. 313.

²⁶⁹ a.g.e., s. 448.

XI-Din İçerikli Kelime Ve İfadelerdeki Hatalı Okumalar

Osmanlıca metinlerde geçen Arapça kelimeler içerisinde, din içerikli ifadeler de bulunmaktadır. Bunları anlamak bir kültür ve müktesebat işidir. İslâm kültürüne âşina olmayanların bunu anlaması zordur. Onun için, bu tür Osmanlıca metinlerle uğraşan kimselerin, o kültüre de belli oranda sahip olmaları gerekir ya da o kültüre sahip olanların gözden geçirmesi uygun düşer. Aksi halde, âyet ve hadisler yanlış okunur, yanlış okuyunca da yanlış anlam verilir. Yeni yazıya aktarılan *Lügat-ı Cûdî*'de de âyet ve hadislerin yanlış okunduğuna rastlandı.

1-Yanlış Okunan Âyetler

Yazar, eserinde çok fazla âyet kullanmamıştır. Ancak bazı ayetlerden alıntılar yapmıştır. Öyle olmasına rağmen, yine de bu alıntılar hatalı okunmuştur. Bunun doğru okunması için bir Kur'an fihristine bakılsaydı, bu yanlışlar olmazdı.

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa:
inne'l-hükme illâ lillâh	in'il-hükmu illâ li'llâh (Enam, 57)	565
ulûtu'l-ahmal	ulâtu'l-ehmâl (Talak, 4)	8
vefârû't-tenevvür	ve-fâre't-tennûr (Hud, 40; Müminun, 27)	555
kasiretü't-tarf	kâsiratü't-tarf	251

2-Yanlış Okunan Hadisler

Cûdî Lügatı'nda, âyetlerin yanı sıra birçok hadis de kullanılmıştır. Bazı hadislerden ise sadece alıntılar yapılmıştır, fakat yeni yazıya aktarmada onlar bile zaman zaman hatalı okunmuştur. Meselâ: Her gün beş vakit namaza hazırlık olarak okunan kâmette geçen bölüm bile hatalı okunmuştur. Bu da gerçekten üzücü bir durumdur.

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa:
hadrâ'ül-dehn	hadrâü'd-dimen	148
atlabu'l-ilm	utlubû'l-ilme	548
kadd kametü's-salâte	kad kâmeti's-salâtü	205
eşrâf-ı ümmeti hamletü'l-Kur'ân.	Eşrafu ümmeti hameletü'l-Kur'ân.	155
innâ ibni'z-zebîhîn.	ene ibnü'z-zebîhayn.	616

3-Yanlış Okunan Dinî İfadeler

Dinî ifadeler yazar tarafından çok sık kullanılmıştır. Ancak, yayımcılar bunları da doğru okuyamamıştır. Hatta bunların birçoğu bugün bile gündelik hayatta kullanılmaktadır. "Ravza-i Mutahhara, nebiyyinâ, mukaddes, rü'yet-i hilâl..." gibi

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa:
aleyhisselâmü't-teslîmât	aleyhi't-teslîmât	443
beynü'l-havf ve ricâ	beyne'l-havfi ve'r-recâ	450
Beyr-i Mukaddes	Beyt-i Makdis	261
birrül'-vâlideya	birrül'-vâlideyne	46
cenâbü'l-ilâh	Cenâb-ı Allah	347
cevâmi'ul-kelem	cevâmi'ul-kelim	62
cide'l-haseneyn	ceddü'l-Haseneyn	162
gayr-ı müsellim	gayr-i müslim	618
hal	hill	159
ilâhe vâhid	ilâhun vâhid	53
irsâl-i lehiyye	irsâl-i lihye	219
kasiretü't-tarf	kâsiratü't-tarf	251
makaddes	mukaddis	339
masive'llah	mâsivâyullah	574
mülâhide-i esmâ aliyye	melâhide-i İsmâ'iliyye	361
nebînâ	nebiyyinâ	311
nebûtî	nübüvveti	267
nukât-ı hall	nikât-ı hill	555
rahmetu'llah	rahimehullah	441
ravza-i müteharrire	ravza-i mutahhara	443
remî-yi cemâ	remy-i cimâr	60
rü'yet-i helâl	rü'yet-i hilâl	456
sened-i sahiyye	sened-i sahiha	168
sirac ve hâc	sirâc-ı vehhâc	482
şuhûd-i helâl	şuhûd-i hilâl	502
ulûtu'l-ahmal	ulâtu'l-ehmâl	8
urve-i veseka	urve-i vüskâ	551
zahar yapmak	zihâr yapmak	528

XII-Türkçe Okumalardaki Hatalar

Adı geçen eserde, birçok Türkçe kelime okuma, terkip ve cümle hataları da mevcuttur. Onlardan önemli olan bazıları listeler halinde sunulacaktır.

1-Yanlıı Okunan Türkçe Kelimeler

Bunlar çok fazladır ve değişik sebeplerden dolayı hatalı okunmuştur. Bunların bazılarının sadece dikkatsizlikten, bazılarının ise bilgi yetersizliğinden olduğu tahmin edilmektedir. Meselâ: "Terbiye" kelimesi asıl itibariyle Arapça olduğu halde, yıllardır kullanılagelmiş ve hâlâ kullanılan ve herkes tarafından bilinen bir kelimedir. Ancak bu kelime çift "y" ile yazılmıştır. Hâlbuki, kurala göre, "y" harfi

kelimenin aslından olunca, tek yazılır. Bu hatalı okumaların bazıları şunlardır:

Hatalı Okuma	Doğrusu	Sayfa:
terbiyyesini	terbiyesini	522
kalb-i akçe	kalb akçe	247
âramız	aramaz	264
arayan	eriyen	610
arayıcı	eriyici	610
aşık	aşık ²⁷⁰	243
bilen edilmiş	beyân edilmiş	331
bir	ber	370
bir de	sen de	521
bozuşmak	büzüşmek	515
çöl	çul	362
dahilike	dahîlek	75
dilsiz	delilsiz	253
duyurmak	doyurmak	233
duyurulmak	doyurulmak	233
eş	iş	398
evermek	urmak	463
geride	güzîde	217
göbeğin	köpeğin	550
guslolunmuş	gaslolunmuş	281
senetçi	sünnetçi	166
Senet mahalli	Sünnet mahalli	176
hukne altı	hukne âleti	321
inciltmek	inceltmek	219
ken	kin	99
mukabilini	mâ-kablını	480
oldur	öldür	499
saçılmak	seçilmek	217
saçmak	seçmek	217
senetçilik	sünnetçilik	177
senetsiz	sünnetsiz	336
tebriğe	tebriyeye	440
senetsiz	sünnetsiz	336
yıkıldı	yapıldı	463
ıtlas	atlas	243
kısm-ı lutku	kısm-ı latîf	260
lûkta	lûkata	278
mide	me'ide (aslında hatalı)	323

²⁷⁰ Buradaki aşık, ayakta bulunan aşık kemiğidir.

beşer-i şerîf	bi'r-i şerîf	614
sahneye bakmaksızın	nüşhaya bakmaksızın	211
akhuvan	ukhuvân	9
âlet-i taşında	alt taşında	266
âsmân	esmân	235
mesâlik	misâlin	477
rezillik	rezilin	450
diklenen	dinleyen	378

Son üç kelimeye bakınca, kelimelerin üçünde ortak bir harfin varlığı ve üçünde de aynı hatalı okumanın var olduğu görülmektedir. Arapça “k” harfi Türkçe okunurken “n” olduğu göz ardı edilmiştir.

2-YanlıŞ Okunan Farsça-Türkçe Terkipler

Hatalı okuma	Doğrusu	Sayfa
haliyye yegâne	hilye-i yegâne	179
Arab-ı aşâyirinin	Arab aşayirinin	260
kabl-i ma'neviyye	kibel-i ma'neviyye	274
kabl-i şer'den	kibel-i şer'den	158
kabl-i taksîm	kable taksîm	365
kavâ'idül-sâniyye	kavâ'id lisâniyye	253
muhyî-yi melek ü millet	Muhyî-yi mülk ü millet.	338
nebr-i üss-i sa'âdet	nibrâs-ı sa'âdet	265
vaz-ı hâmil	vaz'ı haml	156
iki hâlik-i tâiyân-ı tâife.	iki hâlik tanıyan tâife.	474
ber-emr-i itibâridir	bir emr-i i'tibâridir.	235
pâdişâh-ı müselmîne-i	pâdişâh-ı müslimîne	153
bir minvâl-i muharrir	ber minvâl-i muharrer	325
ıyân mücâhidine	a'yân-ı mücâhidîne	612
ahz u iz'â	ahz u i'tâ	258
tarz-ı kesel	fart-ı kesel	259
bir madde	bin madde	248

3-YanlıŞ Okunan Türkçe Cümleler

Hatalı okuma	Doğrusu	Sayfa
Lügatte me'haz yegâne kâmustur.	Lügatte me'haz-ı yegâne, kâmustur.	301
İlimdir selm-i kürsî celâlet-i hakka.	İlimdir süllem-i kürsî-yi celâlet hakkân.	151

nakîzeyn'inde içtima'ide, irtiffaî da muhaldir.	Nakîzeynin, ictimâ'î da irtifâ'î da muhaldir.	220
Bir iş zîk olmadıkda müttesi olur.	Bir iş zîk oldukda müttesi' olur.	401
Heyetin tebeddülü zabt-ı sabikân okunmasını iktizâ eder. (Hatalı)	Hey'etin tebeddülü, zabt-ı sâbıkın okunmasını iktizâ eder.	208
Merkez-i feyzimde oldum müstekırr hür-şîd vâ. (Hatalı)	Merkez-i feyzimde ol dem müstekarr hurşîd var.	310
Olmak gerektir insân-ı mu'tâd-ı adl ü ihsân. (Hatalı)	Olmak gerektir insân mu'tâd-ı adl ü ihsân.	347
Vech-i vâhidin vâhidiiyetini tadat merâya ihlâl etmez. (Hatalı)	Vech-i vâhidin vahidiiyetini, ta'addü-ü merâyâ ihlâl etmez.	309
Mukaddir tağyîr olunmaz.	Makadder tağyîr olunmaz.	339
Ehl-i hakk-ı hakâyık-ı aşiyânın sübûtunu inkâr edemez. (Hatalı)	Ehl-i hak, hakâyık-ı eşyânın sübûtunu inkâr edemez.	151
Eminlerin hâin-i adû itibar edilme-leridir.	Eminlerin hâin add ve itibâr edilmeleridir	457
Ekrem altın yıldızlıdır	Egerim altın yıldızlıdır.	541
Kible-i mu'âşere-i Müslimîn olan beytullahul-hirâm. (Hatalı)	Kible-i me'âşir-i müslimîn olan Beytu'llah'ı-l-Harâm.	243

XIII-Sonuç ve Değerlendirme

Atalar tarafından yazılan ve gelecek nesillere miras bırakılan eserler, bugün kullanılan dile mutlaka aktarılmalı ve yeni nesiller tarafından okunması sağlanmalıdır. Bu çok kolay bir iş değildir. Üzerinde çalışılan eser, konusunda uzman kişiler tarafından yayınlanmasına rağmen, içerisinde fazla sayılacak miktarda hatanın olması, hiçbir zaman bu işin yapılamayacağı anlamına gelmez, gelmemelidir. Çünkü, adı geçen eserin dışında da birçok eserin bugünkü dile aktarıldığı, hem de gayet başarılı bir şekilde aktarıldığı bilinmektedir.

TDK tarafından yayımlanan diğer sözlüklerdeki hatalar - *Lügat-ı Cûdî*'ye göre- daha azdır. Aslında, böyle hataların asgariye indirilmesi, hatta hiç olmaması esas olmalıdır. Bazı ilim adamları tarafından yayıma hazırlanan eserlerin çok iyi okunduğu ve anlaşıldığı bilinmektedir. Bunların birçok örneği var ve önemli bir kısmını da TDK yayımlamıştır. Önemli olan; işi uzmanlarına havale etmek, gereken gayreti ve özeni göstermek, konuyu bilen Arapça ve Farsça dil uzmanlarına kontrol ettirmeyi ihmal etmemektir. Bunların ihmalinden dolayı, ne denli büyük hataların meydana geldiği, bu makalede yeterince tespit edilmiş oldu.

Bu makalenin kaleme alınış amacı, hiçbir zaman ilim adamlarını üzme ya da rencide etmek değil, sadece, daha iyiyi bulmak için uyarıda bulunmak ve yanlışların tekrar edilmesine engel olmaya çalışmaktır.

Son olarak şunu da söylemek gerekir ki, bu makalede dile getirilen hatalar, eserin çok dikkatli ve titiz bir şekilde okunmasının ürünü değil, sadece klasik bir okuma esnasında göze ilişen şeylerdir. Farsça, bilgi alanımızın dışında olduğu için, o konuda bir şey söylenmemiştir. Eserin, yapılacak yeni baskıları için, yeniden gözden geçirilmesi, aslı ile karşılaştırılması, Arapça ve Farsça uzmanlarına kontrol ettirilmesi, yapılması gereken en öncelikli iş olmalıdır. Çünkü, bu araştırmadan anlaşılan, Arapça ve Farsça olmadan, Osmanlıca bir metnin anlaşılamayacağıdır.